

Резултати

от

етнографско изследване на общностите в кв. „Столипиново”

екип: Никола Венков, Геника Байчева, Росица Кратункова, Димитър Панчев

партньори/супервизия: Беноа и Вероник Ребул-Салз от АТД Четвърти свят
за Общинската фондация „Пловдив 2019”

28.12.2016 г.

Увод

Предлаганите тук материали са резултат от работата на шестчленния екип по опознаване на кв. „Столипиново” през 2016 г.¹ Текстът освободен за публичното разпространение е част от междинен вътрешен доклад съставен в края на началната фаза от проучването. По този етап все още пробвахме с първоначалното компилиране на знанията, които бяхме събрали и с намирането на начини да ги представим. Все още търсехме най-подходящия глас, с който да говорим на бъдещите ни публики и експериментирахме с различен стил и формат. Не трябва да се разглеждат като завършени текстове и не са били редактирани. Често съдържат мета-текст и препратки към дискусия, която е текла между авторите и екипа на „Пловдив 2019” за бъдещата форма на завършените продукти.

Изследване беше финансирано от ЕСК „Пловдив 2019”, като част от екипа е работил на този терен и по-рано по други инициативи (една от тях е описана в главата „Столове в „Столипиново“ по-долу). Предвиждат се още шест месеца работа, след които да подготвим две публикации с различни цели.² Книга за широка аудитория ще има за цел да допълни изданията за близката история на Пловдив с колекция от автентични разкази от един досега пренебрегван негов квартал. Тя ще даде възможност на пловдивчани да чуят собствените гласове на неговите жители, да разберат повече за живота в „Столипиново“, как изглежда Пловдив оттам, за какво мечтаят неговите обитатели.

В основата на книгата ще бъде колекция от преки диалози между нас и жители на квартала, които съставят многообразни портрети на хората, с които разговаряме. Внимателна подготовка ни позволява да преминем през множество от теми на разговор и да се задълбочим във всяка от тях, въпреки че за събеседниците ни те може да са дреболии от всекидневното битие. Диалозите са групирани в десетина теми, за да изпъкне по този начин във всяка от тях огромното разнообразие от перспективи и различни опитности в общността и да наблегнем на опасността от желанието на външния човек да подвежда под общ знаменател. Съпътстващ коментар на диалозите дава на читателя допълнителен контекст и предлага нашето по-широко разбиране по тия теми благодарение на дълготрайното ни общуване в квартала. Тук, в Част II, предлагаме тест на този формат, с пространни откъси от 21 беседи. В следващия етап броят на беседите ще бъде утроен, а броят на темите, които можем да отделим с достатъчно гледни точки, вероятно удвоен.

Втората публикация е по-специализирана и ще бъде ориентирана към творци и активисти с намерение да работят в кв. „Столипиново”, и по-широко – в сегрегирани общности в други градове на България. Много инициативи възникват с благородно желание и много ентузиазъм да допринесат за подобряване на живота на хората в такива общности, но при малко познаване на действителните им нужди и реалните пречки за тяхното развитие и равностойно участие в обществото.

---

¹ Незаменим е също така приносът на Мила Пейкова по транскрипцията на беседите и безвъзмездният принос на Хана Роуз към английския текст в Част III

² От този момент нататък следва оригиналният текст от декември 2016 г., затова изреченията са в бъдещо време. Тогава очаквахме цялостната задача да бъде завършена през 2017 г., но плановете на поръчителя се промениха.

Често активистите се канят да решават „проблемите”, които вижда сегрегиращото мнозинство, а не хората, на които желаят да помогнат, и затова остават неприети от общността. Ние ще предложим гид, който въвежда в контекста на сегрегираната общност, посочва и пояснява недоразуменията и разминаванията, които пречат при провеждането на инициативи, и дава съвети за по-подходящи рамки на мислене на взаимодействията с общността, а оттам и критерии за по-добри подходи за работа. Тази публикация ще бъде двуезична, на български и английски. Тя ще въвежда чуждестранния читател в българския контекст на отношенията между мнозинство и малцинство, а българският – в местния контекст на „Столипиново“. Ще използваме натрупаните от нас локални познания за общността и теоретичните перспективи на антропологията и социологията на международно ниво, които ще преведем на език, подходящ за неспециалисти, чрез множество илюстрации и примери.

В Част I правим първи опит на този формат в главата „Как да мислим „Столипиново”, където предлагаме на читателя да се откаже от твърдите категории, в които е свикнал да се обрисова „Столипиново” – „ромски квартал”, „гето”, „безработица”, „престъпност”, „цигани” и пр. – и да опита да мисли през понятия, които може да изглеждат по-абстрактни – като хетерогенност, хибридность, неформалност – но са способни да водят усилията ни за разбиране по един по-фин начин, очертаващ социологическите процеси, които пораждат особеното в ситуацията на „Столипиново”. Те правят възможно да излезем от твърдите категории и да приемем, че хората в „Столипиново” могат да имат например множество идентичности, които са въпрос на постоянна борба за себеутвърждаване и поемане на отговорност.

Следващите глави в Част I са по-леки за четене и разказват по-пряко за местната общност. В „Столове” и „Кубове в „Столипиново” подказваме чрез собствените си преживелици за няколко повсеместни разминавания в очакванията на външните активисти и начина, които техните действия ще бъдат възприети в махалата, както и собствената ни изненада от отвореността и приема от хората тук. Границите, на които се натъквахме, никак не са очевидни и ще бъдат разработени в бъдещите текстове по-аналитично, тук само са загатнати.

В „Съвместното съжителство” и „Семейните отношения” решихме да преработим за читателя два от нашите вътрешни анализи, систематизиращи наученото по отделни теми от живота на общността, които използваме също така като инструменти в беседите си на терен, за да задълбочим разговорите си с местните хора. Те съдържат откъси от нашите теренни записки, цитати от беседите и са написани в доста личен стил, за да не ангажират с претенция за обобщаване и „експертност“. Както казахме, желанието за експертно подвеждане под общ знаменател на общност, която трудно може да се пребори за присъствие на своите гледни точки в публичното пространство, няма как да бъде полезно за нея.

Засега не предвиждаме тези вътрешни анализи да станат част от гида за активистка и артистична работа, но тук ги прилагаме като тест, за да получим обратна връзка, дали биха били от помощ на артистите за по-добро разбиране за логиките на живота в „Столипиново“. Като такъв работен материал виждаме и беседите в Част II, които освен да бъдат публикувани в съкратен вариант в книга, предвиждаме и да бъдат използвани в пълния си обем като приложение към гида. В него артистите могат да потърсят зрънца и теми интересни за тях, от които да започнат изследователска работа по своите творчески теми. Тук са представени в този пълен вариант, съдържащ много подробности (например финансовите параметри по правенето на дребен бизнес в „Столипиново“), които ще са интересни само за някои читатели.

Главната мотивация и на двете публикации е да улеснят осъществяването на диалог и разбирането между Пловдив и „Столипиново“.

=====

Тези текстове са незавършени и молим да бъдат разглеждани като такива. Стилете (а някъде, за съжаление, и форматирането) им се различават, за което се извиняваме на читателя. Тепърва ще преминават много преработка, за да постигнат равномерно качество и точното съдържание за публикация. Молим да не се разпространяват. Очакваме вашата обратна връзка с бележки по текста.

Част I: Аналитични материали

Как да мислим „Столипиново“

Никола Венков и Димитър Панчев

Цигански квартал = гето =?

Настоящото въведение трябва да бъде четено като покана да преосмислим какво всъщност знаем за кв. „Столипиново“ и неговите жители, да се дистанцираме от обичайното стереотипизиране и да потърсим един алтернативен поглед върху тази „периферна“ част на града, в който живеем.

Когато в публичното пространство се спомене „Столипиново“, това име неминуемо задвижва една цялостна логическа верига, в която преобладават не просто негативно натоварени асоциации, но всеобхващаща стигма, която поставя всички негови обитатели под общ знаменател: това е „цигански квартал“. Към който и източник на информация за масова употреба да се обърнем, ще си изградим една „обективна“ представа за тази част от Пловдив, заредена със страшни епитети: престъпност, беззаконие, безконтролност и т.н. Така „Столипиново“ се превръща в равнозначно на „непристъпна зона“, която е обитавана от „други“ и „опасни“, различни от нас. По презумпция там живеят цигани/ роми,³ които са различни от нас, и които са различни от това което е „нормално“, необозначеното като махала.

Такъв вид предписание създава още една „обективна реалност“ в очите на българското мнозинство – тези махали *там* са цигански, а щом са цигански – значи са гета. Гетото (днес вече еквивалентно с циганската махала) веднага отваря възможността в съзнанието на средностатическия гражданин да нахлуят фантазмите, с които го заливат медиите и социалните мрежи, без фактически той или тя да имат опит от първо лице с хората живеещи в тези места. Гетото е затворена, капсулирана зона, в която се случват всички забранени неща, в която цивилизацията липсва: няма канализация, институции, полиция, благоустройство, сигурност. Новината за неплатен ток, за сбиване или фотографските образи на самоделните фасади на домове веднага потвърждават това. В гетото няма закон в пълния смисъл на думата: там обикалят банди от престъпници и всеки „бял“, т.е. външен, се страхува за живота си. Жълтата преса с удоволствие разпалва тези фантазми: описания на проституция, ножове, складове за наркотици (без значение дали има каквито и да е доказателства), конски каруци, кошари с прасета... Представата за предкултурно начало се слива с постапокалипсиса от американските филми (и образите на американските гета) в една полуограничена заплаха за града: язва, скрита някъде там, застрашава нашия, нормалния град, все пак е оградена и ограничена в определена зона, но не знаем кога може да прелее и избухне. А „Столипиново“ дори няма

---

³ Тук на повечето места ще използвам и двете заедно, за да посочвам целия спектър от значения, с които гражданите натовават образа на тези общности. Динамиката през последните години между популярните употреби на тези две наименования е загатната в Якимова, Милена. 2012. За "циганите", "ромите" и "Умберто Еко". Критика и хуманизъм 39:279-299.

Иначе, „цигани“ е утвърден термин в етнологичните изследователски среди, и го използваме където става дума за традиционните и историческите общности, а „роми“ се утвърждава като коректно след Лондонския конгрес от 1971 г. То се препоръчва за употреба в обществената комуникация, за да превъзмогне негативните конотации, които са дълготрайно установени в популярните употреби на „цигани“.

физическа стена. От останалата част на Пловдив го отдалечават единствено околната индустриална зона и страхът.

В някои съвременни български градове може да се видят гета, обградени от стени и огради.⁴ В други като Пловдив макар и да липсват стени, границата между града и гетото е ясно осезаема. Градовете вече не строят крепостни стени, защото врагът е вътре в тях, стените са насочени навътре. Гетото е последната крепост, където държавата и средната класа не са установили своя контрол над разрешено и забранено. Но градът се нуждае от своето гето. Гетото (махалата) е необходимото зло, петата колона на града срещу своите граждани. Гетото е своеобразно чистилище, където са захвърлени проблемните и никому ненужните населения, тези, които трябва да бъдат скрити от обществения поглед, освен в случаите когато техният образ отново не трябва да бъде използван като нарицателно на това, което *не сме*.

Докато физическата различност на махалата (неасфалтираните от общината улици, самоделните къщи) поражда въобразяване на гетото (затворено място на социална развала, опасно за външни посетители), образите на гетото взаимодействат обратно с образите на циганското. Двете понятия резонират заедно и взаимно се подсилват в българското въображение от последните две десетилетия. Вече не само видимо различната махала е гето – вярваме, че всички роми разпръснати из България са неподвластни на норми, закони, данъци. Появи се и думата „циганизация“: обсебване на някакво градско пространство и превръщането му в гето, отрязването му от цивилизованата, „нормална“ плът на града.⁵

Квартал „Столипиново“, ситуиран в район „Източен“ на гр. Пловдив, е едно от онези места, които след началото на демократичните промени в България започват да „обсебват въображението“ не само на българските граждани и институции, но и се превръщат в притегателен център за донори, мисионери и фондации неминуемо след началото на прехода. Въпросът за „циганското малцинство“ (малко по-късно „ромско“) изведнъж се появява на дневен ред. Българските държавници ратифицират и подписват конвенции, чиято основна цел е защитата на малцинствата, живеещи на територията на Р. България – като започнем от Рамковата Конвенция и минем през включването на България в Ромското десетилетие. А този квартал продължава да бъде представян и у нас и навън (ЕС основно) като най-голямото етнически обособено „гето“ в рамките на Европейския континент. Така политическите логики на ромската интеграция се оказва, че също подпомагат процесите на практическа сегрегация.

Точно кв. „Столипиново“ обаче поставя под въпрос и двата твърди „факта“ на нашето обществено знание – гетото и циганската махала – както и знака за равенство между тях. В момента, когато опитаме да влезем в досег с действителността на квартала, всичките ни представи се разбъркват до степен, че не знаем какви думи да употребяваме: В ромски квартал ли работим? „Проблемите“ на едно сегрегирано „гето“ ли решаваме? Въобще има ли тук проблеми, или те са навън – в „нормалния“ град и във властта, която той има да отдели гетото? Това объркване очаква много от партньорите на ЕСК „Пловдив 2019“, но смятаме че точно то създава и потенциал, който би могъл да отпусне застоялия процес на интеграция.

Хетерогенност, хибридность, неформалност

---

⁴ Сливен е известен пример.

⁵ Например говори се за „циганизация“ в района на Женския пазар в София, и съответно за „язва на града“ и „гето в центъра на София“.

Нека най-после да влезем в „гетото“ „Столипиново“ и да бъдем много внимателни. Не за безопасността си, а към стените, които внасяме в квартала с всяка своя крачка; стените, които контрабандираме в ума си, предзададените ни представи какво и що се случва тук, кои са тези хора, които гледаме (но не виждаме).

Наложеният ни образ на „гето“ унищожава комплексния и хетерогенен, смесен характер на живота, който тече на това място ежедневно. Под хетерогенност не трябва обаче да разбираме само съжителството на различни етнически и религиозни идентичности (какъвто е случаят с кв. „Столипиново“), а и на хора с различен социален статус, културен капитал и икономическо положение. Всички те в медийни описания и онлайн пространството са мислени под общ знаменател.

Като опознаваме „Столипиново“, то се превръща в пространство, което поради своята нехомогенност няма как да бъде мислено като единно цяло. Тук има и бедни, и много бедни, и средна класа, и богати; и мнозинство от спазващи законите хора, и наркочилдъри; и патриархален консерватизъм, и най-отворената среда за ЛГБТ-хора. Цялото това разнообразие се саморегулира почти без намесата на институции и санкции (често законите и официалните правила по-скоро го нарушават, разбалансира и са враждебни към всички тук). Хората, живеещи в квартала, са изобрели стратегии, за да съжителстват заедно без това да води до сериозни конфликти. Тук богати и бедни не могат да се изолират зад стените си – по необходимост се срещат постоянно, общуват – и намират компромиси.

Оказва се, че вместо „гетото“ да заплашва с разрушение културното състояние на българското пространство, тук може би ще намерим добри практики, от които си струва да се учим. Но думата „гето“ скрива и унищожава тези изработени с времето практики на договаряне и самоорганизация на общия живот, заменяйки ги с образи на произвол и на голо насилие.

Хората тук са добре запознати с образа си за българите и негодуват срещу него. Неведнъж в „Столипиново“ непознати на улицата са подемали този разговор с нас, натъртвайки на пълната безопасност, в която външният човек може да се чувства тук:

-- Българите много ги е страх, а всъщност тука е по-безопасно от центъра! Ето, ти сега нали си ходил тук, видя ли нещо ((да се случи))? По всяко време можеш да дойдеш и да си си като у вас!

На това някои противопоставяха реални случаи на вербална и дори физическа агресия, които са имали, докато са се разхождали из доминираното от българите пространство. Тази агресия е един от механизмите, които поддържат гетоподобната изолация на квартала. Все пак границите му са пропускливи: много хора ходят на работа извън квартала, други обикалят ежедневно цялото градско пространство в търсене на материали за рециклиране, младежите излизат на разходки в съседния кв. Тракия. Градът не е изолиран от „Столипиново“. И „Столипиново“ не е изолираният контейнер на изостанали хора, които „не са виждали две и двеста“. Още по-здрави са връзките с Германия, Белгия, Франция, с които има регулярни маршрутни линии: „ей тука, пред къщи спира маршрутката за Хамбург“. Та когато ни виждат по улиците, хората ни заговарят на английски, френски или немски: „Wie geht's? Woher kommen Sie?“⁶ В техния опит е поестествено да видят тук западноевропейци, отколкото пловдивчани.

След хетерогенността, хибридността е второто понятие, което би трябвало да замени гетото. Тук никой не може да си позволи да е свързан нито само с едно място, нито с една идентичност, нито с един начин на живот или професия. Всеки е наполовина това и другото. Мъжът тук е стъклар и майстор на матраци, но

---

⁶ „Как сте? Откъде идвате?“ – нем.

току-що е работил във шлосерска фирма. Едновременно е от Малцинството и българин, едновременно обича родината и се чувства необичан в нея. Едновременно мечтае да емигрира и да се върне. Хибридно е самото състояние на квартала: изолиран и отворен, извън закона донякъде, но всъщност тясно обвързан с общинските институции и техния контрол. Самите институционални служители също често се справят с предизвикателствата „хибридно“ – смекчавайки правилата, като по този начин облекчават трудностите на живота тук и едновременно с това продължават изолацията.

Във въображението на средностатистическия гражданин неформалното е еквивалентно на това, което е престъпно и противозаконно, то е крайно аморално и в този смисъл трябва да бъде преследвано с цялата мощ на държавните институции.

Иначе гражданинът, който плаща данъци, получава пенсионно и здравно осигуряване, право на почивни събота и неделя, и дори платен отпуск, се чувства дълбоко ощетен от „циганина“, който продава на съседите си без касов апарат. Действително, почти всичките ни познатите в квартала, по тези изисквания трябва да бъдат класифицирани като нарушители на закона и престъпници. По ред причини формалната икономика не намира място за тях – в тоя смисъл, те са именно захвърлени като излишни. А дори тези, които се успели да преминават бариерите и да направят всички компромиси, за да се впишат във формален трудов живот, упражняват множество допълнителни дейности, за да си осигурят доход, достатъчен за оцеляване. Разликата, която съществува в равнищата на доходи, получавани от жителите на квартала, когато бъдат сравнени с доходите на мнозинството е ясно видима. Средствата, които получават жителите в квартала дори в случаите, когато са ангажирани с трудов договор спрямо работодател, най-често са крайно недостатъчни, за да се поддържа някакъв екзистенц минимум.

От друга страна неформалният труд – този, който не преминава през установените от институциите и осветените от публичността правила, от гражданина не се признава за труд. Статистиките и медиите ни казват: 90% безработица в „Столипиново“. От какво живеят тогава? На помощ при тази нелогичност веднага идва митът за социалните помощи (мит, който заинтересовани политически предприемачи внесоха наготово от съществуващи спорове в публичностите на западните държави, където има помощи, които действително биха могли да осигурят някакво ниво на живот – но не и у нас).

Устойчивите вече представи обаче не значат, че в кв. „Столипиново“ хората не са трудово ангажирани за добиване прехраната си, дори напротив. Виждаме употребата на иновативни стратегии за справяне с трудностите, пред които са проставени стигматизираните обитатели на квартала при ограничения за тях формален пазар на труда. Това са динамично предприемачество, гъвкавост, мрежовост на ресурсите и пр. Действително – извън институциите и писмените договори – но това са решенията, които се налага хората да възприемат тук всеки ден. Те се оказват нормална и работеща част от ежедневието. Нещо повече: те са самоорганизиращи се; хората изобретяват правила и ред, по които да установят отношенията си. Макар и правила различни от предписаните някъде далеч официални закони и морал, но много по-релевантни към действителните проблеми, които хората тук трябва да решават.

За да не стигматизираме допълнително наличието на такъв вид икономика, която подпомага живота на хората от квартала, и която не разрушава съжителството на общността (за разлика от продажбата на наркотици, кражбите и пр.), а го изгражда, ще използваме термина „неформалност“, вместо приетите у нас „сива икономика“, „извън закона“ и подобни. Този термин е въведен в социалните науки и икономиката през

70-те г. на 20. век,⁷ за да прехвърли акцента върху предизвикателството пред институциите да се адаптират към реалните проблеми, в които живеят мнозинствата от населенията им (предимно в т.нар. Трети свят).

Допряхме се до другата стигма, която ни кара да си представяме някаква стихия и застрашителна нецивилизованост: случващото се в махалата (гетото) е „хаотично“, „безразборно“, „ирационално“. Отваряме първата попаднала ни публикация за „Столипиново“ и четем, че властите ще предприемат мерки срещу „безразборното застрояване“. Това, което изглежда като неорганизирано и безразборно, всъщност има своя вътрешна логика, която успява да поддържа взаимоотношенията между хората в квартала. Вътрешната логика на протичащите взаимодействия между членовете на общността, макар да остава неразбрана за тези, живеещи извън нея, е ефективна по своему и създава своеобразни механизми за взаимопомощ. В нашата работа ще се опитаме да разберем и покажем логичността на местните действия. По този начин ще върнем „рационалността“ на местното население – такава каквато то ни показва при нашия пряк контакт с него. Парадоксално, за местните често грубите действия на властта са тези, които се явяват безразборни и неразбираеми, унищожавачи безцелно граденото с труд и лишения.

Понятията, хетерогенност, хибридна, неформалност имат за задача преди всичко да ни улеснят да излезем от навика на уталожените в съзнанието ни описания, от вкуса към ясните причинно-следствени модели. Реалността на „Столипиново“ е винаги отвъд тях, винаги хибридна.

Хибридна на труда и доходите (пример)

Ще илюстрираме неспособността да се класифицира и вкара в рамки действителността на „Столипиново“, като се опитаме сами да го направим за трудовите занятия на хората, които сме срещали досега там. През тези месеци работа отбелязахме начините, по които 134 души изкарват прехраната на семейството си. Нека сега да се опитаме да напъхаме това в статистика. Първата трудност е да определим категории, по които да разделим 134 занятия на малък брой групи, казващи ни нещо за социалния статус и социалното разслояване на жителите на квартала (по-точно, само на тези които сме срещнали, защото нямаме представителност на проучването). Съобразявайки се с особеностите на „трудова пазар“ и „бизнес нишите“ в махалата – тоест с масовите занятия именно тук – а не на формалния трудов пазар, стъкмихме категориите, дадени в графиката по-долу. Търговията на дребно, работата извън махалата с висока несигурност, за кратки периоди от време, и едноличният, но много изобретателен бизнес (ако предприемачите не бяха от Малцинството, а основатели на стартап, щяхме да го наречем „иновативен“), са основните характеристики за трудовия живот тук.

Пресякохме тези общи ниши с критерия колко „напреднали“ (ползвайки местния идиом) са започналите в тях. Например, имаме категорията „Занаятчия“ и „Едър занаятчия“: вторият е достигнал до етап да може да наема постоянно (на надница) няколко работника, докато първият работи сам или има чираци, които само храни (или им дава джобни понякога).

Подреждането в легендата е направено от нас по съвсем общи впечатления за статуса, доходността или желаността за хората тук на дадения тип заетост: не отразява йерархии, които те самите правят – те биха били твърде разнообразни. Така първата колонка събира подредена от нас скала на бизнес и трудовите занятия, а втората – най-вече на чисто търговските.

---

⁷ Вж. Hart, Keith. 1985. The informal economy. Cambridge Anthropology 10 (2):54-58.

Занятие \ икономически статус

Създаването на класификация е проблемно при всяко производство на статистика и в нашия случай то е най-малкият проблем. Тук се оказва, че самото присъждане на принадлежност в тези категории е много спорно за почти всеки от хората, които познаваме. Почти всеки извършва множество от трудови дейности и попада в няколко от тези категории едновременно, а в близката година-две е сменял основното си занятие още повече. Тежката икономическа ситуация в махалата (малките доходи) и липсата на достъп до формалния трудов пазар водят до много висока хибридность на занятията и професиите. За една година при по-дълготрайните ни познати вече проследяваме и „на живо“ нестабилността в съдбите им: например, човек, с когото познавахме като дребен занаятчия – и едновременно, още по-дребен предприемач в друга сфера – премина към наемен работник, а в момента е на „на работа“ във фирма; но няма усещането за постоянност на това място и е винаги готов да се върне към алтернативите или да замине в емиграция.⁸

За да можем въобще да присвоим определен професионален статус в графиката, решихме да използваме идентичностите, която ни се представят доминиращо при началните ни срещи (в дадения за илюстрация случай: занаятчия). Някои от хората сме срещали когато са се прибрали за месец или повече в България. Не сме отбелязали емиграцията и работата в чужбина, тъй като се оказва, че и там тя може да се подведе под (част от) същите категории (наемен работник, на работа, проституция и пр.).

Хибридностьта ще стане още по-явна с пояснения по някои от категориите. „На работа“ означава дългосрочно наемане от работодател (с договор или без) и смятаме, че е една най-желаните позиции, тъй като дава известна сигурност на дохода. Но може да бъде в спектъра – от добри условия, като тези на които се радват българите, до много ниска заплата за тежка или вредна за здравето работа. От тази категория сме отделили „работа в комунални услуги“ (различни типове, но най-вече като чистачи и събиране на смет), тъй като това е разпространена в махалата заетост, но има и ясни характеристики – винаги формална заетост, със

⁸ Допълнение от м. декември 2016 г.: същият вече живее в Германия със семейството си, на постоянна работа.

осигуровки и пенсия, но заплати близки до минималната. „Предприемач“ обхваща всички самостоятелни дребни бизнеси и услуги, освен чисто търговските и занаятчиите. Примери са: диджей (със съответната мобилна техника), превозвач с маршрутка до Франция или майстор по ВиК. Те обикновено са ориентирани към потребители в махалата. „Наемен работник“ се отнася до ориентация към добре заплатените но краткотрайни наемания извън махалата като „майстор“: най-вече като бояджия, фаянсджия, шпакловчик и пр., включително и за наемане от големи строителни фирми (то също е за няколко месеца, докато трае работата по конкретен обект). „Рециклиране“ се отнася до онези съдби с най-малка перспектива за просперитет. Тук обединихме хора, които са намерили оцеляването си като самостоятелно присъстващи на пазара – събирайки материали за рециклиране из града, които продават на пунктовете, или извършващи отровните дейности по тяхната преработка срещу дребно заплащане на парче.

„Не работи“ е твърде разнообразна категория, но бихме казали, че обикновено обозначава известна привилегированост – започвайки от хора, загубили работата си на нивото на което са свикнали и все още непречупили се да преминат към някоя от по-ниските категории (на въпроса „с какво се занимаваш“ те отговарят, че са „безработни“ по същия начин, по който би заявил това един българин), през жени които са поставени в консервативната роля съпругът им да осигурява изцяло семейството, до юноши от семейства със сравнително добър доход. Подобни по привилегированост са и категориите „Пенсионер“ и „Ученик“, които показват че респондентът на тази възраст няма нужда да упражнява и друга икономическа дейност – което в „Столипиново“ не се подразбира! Ще отбележим, че сред същите 134 човека, броят хора, които са на възраст над 65 г., е 20, а тези, които сме класифицирали като пенсионери – само 4! Те и отговарят с „пенсионер съм“ на запитванията с какво се занимават, за разлика от повечето други възрастни хора. Всички те са попаднали в някоя от другите категории – най-често дребна търговия или претърсване на контейнерите из града. Всъщност броят на трудещите се пенсионери е доста по-голям, поради драматично по-лошото здравословно състояние сред тази общност: много от нашите респонденти над 50-55 г. вече са пенсионери по болест и имат ТЕЛК-ово решение, но продължават да извършват дейности, с които да допълнят минималните си пенсии, или да компенсират ниското заплащане, което получават по-младите членове на семейството.

Втората колонка („Богати“) обединява демонстративно заможни жители на квартала, с различен произход на успеха им. Те обикновено заемат и централно място в общността, поради помощта, която могат да оказват на съседите си и различните зависимости, които изграждат с времето по този начин. Някои от тях формализират своето влияние, кандидатирайки се например за общински съветници от квартала, а други действат в по-традиционен ключ на уважение и почит.

Заелите се с търговски бизнес сме разделили също „на око“. Първи идват търговците, които имат ресурсите да изградят или наемат добре изглеждащ магазин на избрано търговско място. Някои от тях успяват дори да поддържат свои работници продавачи. С доста по-скромни амбиции е много характерната като изход за оцеляване в „Столипиново“ дребна продажба пред собствения дом. Това са най-често метални лавки (изработвани от ковачите в квартала), прилепени към къщата дребни магазинчета, или своеобразни кафененца. Онези, които разполагат с още по-малък ресурс, оборудват сергийна търговия пред дома си, а като че ли с най-малък ресурс са амбулантните търговци, които нареждат стока на чаршаф на улицата или обикалят из квартала с детска количка с банани или чанта с хлебчета, стотвен вкъщи сутляш и др., които продават за стотинки.

Под „Неясно“ сме категоризирали събеседници, при които доходите се добиват по толкова многообразни и нестабилни във времето начини, че не можем да възприемем определен образ или се колебаем с „Не работи“. Тук сме включили също и няколко души, чиито дейности преливат към преследвани от полицията

(употребяваме този израз, защото почти всичко изброено по-горе формално е „преследвано от закона“). Те са твърде малко, за направим категории, с изключение на една: онези, които се занимават с проституция – като работници на улицата или като сутеньори.

Име и идентичност

Втората реалия на предразсъдъците ни, която „Столипиново“ бързо започва да обърква, е идеята за „ромски квартал“ / „циганска махала“. Около една пета или една шеста от квартала (на око) действително е населена от т.нар. тук бургуджии, или „цигани-ковачи“, които биха казали, „ние сме роми“. Навсякъде извън тази част на квартала, ще ти кажат „Аз съм турчин“, или „Ромците са ей там, от оня блок нататък почват. Те са християни. Тук сме турци и сме мюсюлмани“, или „Тук говорим турски, цигански не говорим. Разбираш ли, тука като дойдат хора от Турция, можем да си говорим с тях, да им помогнем нещо. А онези няма да могат. Те не говорят турски.“ На външния човек обаче му е трудно да се откаже от идеята за „ромски квартал“. Причината е, че както вече обсъдихме, „гето“ и „цигански квартал“ резонират едно с друго. Как е възможно обаче в „циганския квартал“ да живеят турци?

За да си обясним това, бихме могли да подходим по няколко различни начина. Повечето българи ще кажат: „Това не са турци, правят се на такива, учат турски от сателитните канали.“ Дори ще намерят потвърждение, че заради това има толкова много сателитни чинии там.⁹ Българите ще продължат със следните аргументи:

„Очевидно къщите им изглеждат като цигански, очевидно живеят в цигански квартал, значи са цигани. Турски цигани.“ (Или даже – „турчеещи се цигани“.) Тук те могат да разчитат за подкрепа дори на изследвания на експерти-етнолози. Категорията „турски цигани“ беше легитимирана като се посочваше като съответствие на други местни идентичности, чиито названия биха били по-неразбираеми за читателя българин – „миллет“, „йерлии“ и пр.

Необходимостта от класифициране изглежда от фундаментално значение за българските етнолози и социални учени и този въпрос започва да се проучва интензивно веднага след началото на демократичния преход, като много от изследователите по темата се опитват да обединят по някакъв теоретичен начин разчленението, което документират между „циганските/ромските общности“ на територията на страната. Този тип класифициране обаче в повечето случаи е абстракция и рядко може да бъде приложено на практика: хората, към които са прилагани тези категории, рядко се идентифицират с тях. По-скоро те съществуват за академично удобство и най-вече поради стремежа към академична естетика, търсещ подредби и ясни граници. При това естетика, която е първоначално основана на популярните представи („турски цигани“), предполага ги като своя начална точка на разсъждение, и естествено, в резултат се оказва, че ги утвърждава. Имаме предвид дори самата цел да се обединят разнородни групи (които са дори с различни езици, религия, начин на живот – уседнал или номадски – и без общо наименование за себе си) в една категория, която външните са използвали исторически, за да ги натикват в общ стигматизиран социален статус („класификация на циганските групи“).

И така, един възможен подход е да кажем: „ние знаем истината: „те“ са „цигани/роми“, но им е удобно да ни заблуждават“. Очевидно обаче това не е много ползотворна стратегия за диалог с хората в „Столипиново“.

---

⁹ Сателитната чиния, въпреки своята технологична съвременност, щом се разпространи в махалите, успя да стане черта на негативно различие – като конската каруца. Дори днес, когато сателитните чинии са вече обичайна част и от българската улица и затова са вече „нормални“, в махалата има „прекалено много чинии“.

Освен за защита на статуквото на предразсъдъците, на идеята за гето и, в резултат – на продължаващата сегрегация на квартала.

Втори подход за справяне с разминаването между външно приписваната и вътрешно отстоявана идентичност на пловдивското малцинствено население предлагат съвременните антропологични теории за динамичността на етническата идентичност.¹⁰ Ако конструираме през тези теории модел на историческото развитие на общността и го преведем на популярен език, моделът би изглеждал по следния начин. В Пловдив се заселва циганско население през 15. век (намираме го в регистрите от тогавашните османски преброявания). Тъй като и в традиционните етнически взаимоотношения, както в съвременните, на циганите винаги е било отредено най-ниското и презряно стъпало, то членовете на такава общност имат силна мотивация с времето да се прелеят (понякога индивидуално, семейство по семейство, а понякога като колективна културна стратегия на местната група) в някоя по-малко стигматизирана идентичност. Най-подходящият път за циганите мюсюлмани би бил да преминат към турския етнос. За християните, които не се ислямизират, едва напоследък се отваря възможност за по-уважавана идентичност внесена от Запад: „роми“. Възприемането на дадена идентичност е „автентично“, тук не става дума за някакво вековно „позирание“.

Разполагайки с този модел – който обаче е конструиран на наивно методологично ниво – това ни действа успокояващо: имаме циганска махала, чиито жители в някаква епоха, по-близка или по-далечна, са се „турцизирали“ – и всичко става ясно! Понеже като добри българи държим на „историческата истина“ и „справедливост“, знаем, че дълбоко в сърцевината си те „все пак са цигани“.

Това обаче отново не е особено ползотворна нагласа, когато реално общуваме и градим доверие с представител на общността. Това означава, че в разговора се преструваме, че се съгласяваме с неговата истина-за-себе-си, но неискрено, защото знаем, че той има „фалшиво съзнание“ за произхода си. От друга страна, ако работим с етнодинамичните теории методологически коректно, се оказва че въпросът „такъв или такъв“ няма смисъл. Нека да развием този модел по-внимателно.

Турците в „Столипиново“ са на практика наследници на старо пловдивско мюсюлманско население от махали, които днес са в центъра на града. В началото на 20. век общината им дава земя тук, в крайградското селце. Това население продължава да е свързано с вътрешната Хаджи Хасан махала, но с времето в „Столипиново“ идват и семейства от други части на града и от други населени места.

Според модела на етнодинамичната теория, ако в Пловдив от 15. век една група е била отделена под наименованието „цигани“, то през столетията в нея е имал възможност да се претопи всеки турчин, който не е успявал да поддържа начина на живот, изискван и оценяван положително в собствената му етническа група (да има съответния семеен дом, професионално занятие и пр.). Можем да си представим част от клошарите и алкохолиците от нашето съвремие, които ни объркват как да ги определим етнически: не сме сигурни дали са „много изпаднали“ българи, или „направо“ цигани (второто решение веднага прави ситуацията „нормална“: на „циганина“ тази социална ниша му е отредена, няма нужда от повече въпроси за миналото на тоя човек, а и вече не предизвиква симпатия и болка у нас).¹¹ Когато българското общество ги отхвърля, те могат да

---

¹⁰ Вж. напр. Wimmer, Andreas. 2008. The making and unmaking of ethnic boundaries: A multilevel process theory. *American journal of sociology* 113 (4):970-1022.

¹¹ Тук е важно не просто да са живели дълго в мизерия, но да не демонстрират социалните маркери, по които отличаваме „българина: най-вече образование, речовитост, съдържаност, адекватно държане и акцент при

намерят среда за общуване и прием в тази социална ниша.¹² Така се преминава етническата граница в низходяща посока, като даденият пример е за доста по-екстремно декласиране от това към все пак уседналата и разполагаща със занаяти циганска група на Пловдив от 16.-17. век.

Обратно, границата е преминавана във възходяща посока от онзи, който е успявал да напредне в живота си до определени привилегии и социални маркери, които му позволяват да се справи с бариерите поставяни от по-престижната група. Ако не той или неговите деца, то неговите внуци, ще бъдат част от новата група. Примерът за този процес днес е „добре интегрираният ром“, когото всъщност въобще не можем да разпознаем, ако говори без акцент, има работа и регулярни доходи и – най-важното – е сменил местожителството си и се е изнесъл от „гетото“.¹³ Голямото оплакване на „интегриращите“ български интелектуалци, че „образованите и интелигентните“ роми късали всички връзки с общността си, вместо да се върнат в нея и да служат за пример на събратята си, е всъщност класически процес за всички непрестижни етноси през хилядолетията. Тази полупропускливост на границите за индивидуални семейства гарантира, че циганският етнос в града – и през османско време и през 20. век – ще съдържа предимно онези семейства, които наистина са живели най-мизерно. С други думи, че понятието „циганин“ е по-скоро социална категория, отколкото основана на „кръвно наследство“.

Тук ще направим малко отклонение, за да обясним по-добре етнодинамичната теория. Описаните процеси са принципни и се отнасят до всички етноси по света, живеещи в смесени общества. Отнасят се и до „българите“ в преднационални времена и съответните престижни етногрупи, с които те са имали по-пропускливи граници и обмен. Така наречените във възрожденската ни история „гръкомани“ са именно първите две-три поколения (все още разпознаваеми) на българските родове, успели да постигнат социалните маркери на филипополските гърци: печеливш търговски бизнес; добри гръцки език, възпитание и маниери; голяма къща на Трихълмието; образование за децата им от гръцки учител; интимно познаване на елинската история и гордост...

Тоя процес не е бил особеност за епохата на Възраждането, напротив – едва тогава се проблематизира и е наречен с критично име, „гръкоманство“. Но същият постоянен тек през предидущите три века е гарантирал,

---

разговор. Много бездомници са със средно и висше образование или просто с достатъчно дълго минало в уседнала българска среда, която е възпитала у тях необходимите маркери.

¹² Има и такива среди на смесване, които работят подобно на американския *melting pot*. Такъв е Женският пазар в София или градинката пред Банята, където се събира и общува разнообразна група от бедни хора и е трудно за страничния наблюдател да раздаде етнически присъди. На такива места не се пазят етническите бариери пред другия: често например хората ще са научили еднакво добре всеки от езиците на своите познати. Разносният продавач на пазара, когото винаги си преценявал като българин, заради увереността и добрия изговор, ще се обърне и ще размени приказки на цигански с друг минаващ продавач. Друг пък – търговец с магазин, който донякъде на изглед, а най-вече по житейска история (бил работник в строителството и още по-соца обикалял битаците да търгува, преди да се установи на пазара) би преценил като произхождащ от малцинствата – по-някое време ще се разпсува с чувство за собственост (по български), че пазарът днес се е напълнил с цигани и не се трае вече тук.

¹³ За примери вж. Николай Тилкиджиев, ред., Успелите роми (София: Изд-во "Изток- Запад", 2011).

че в Пловдив заможният християнски гражданин е грък, независимо дали семейства от българските заселници в града също понякога са имали таланта и късмета да напреднат значително икономически.¹⁴

Обратно, когато през 20. век българската националност става по-престижна от гръцката, много от пловдивските семейства, знаещи също така добре български, премахват издйническото „-оглу” от фамилията си, като се оправдават, че „едно време дядовците им се гърчели“, „тогава такава била модата“, но още известно време пишат картички на гръцки на братовчеди си в Атина (поразровете се из родовите архиви, Никола намери такива картички при една от прабабите си). В цели някога гръцки градчета като Асеновград (Станимахос), единственото свидетелство за етническия произход на обитателите му днес остават по-специалните лозови сърмички. Едно изследване внимателно проследява трансформациите на гръцката етническа идентичност в градче от Южното ни Черноморие, почти изчезнала през 20. век, краткотрайното ѝ възраждане през 90-те години на 20. век благодарение на икономическата изгода, която носят в кризисните времена връзките с Гърция и роднините там, но и изводът на тия роднини, че братовчедите им, останали след войните в България, днес са на практика българи.¹⁵

Границата се поддържа през цялото това време от нуждата да се пази своята група от онези, които са по-непрестижни. Дори самият ти да си преминал току-що от такава група – точно тогава е най-наложително да репродуцираш негативните стереотипи към събратята си по произход, за да заличиш личната си история и за да предотвратиш подозренията към принадлежността ти и лоялността ти към новата група. Това се отнася и до преминаване в низходяща посока, където възприемането на новата идентичност е начин да се избегне срамът и усещането за провал, което социалните ти условия на живот биха предизвикали по мерките на старата идентичност.

Описаните тук процеси на охраняване и на преминаване на етническите граници предимно като средство за придобиване на по-привилегировано положение в етносоциалната йерархия, се разбират съвсем простичко в самото „Столипиново“:

Всеки казва: „лоши сме“, „цигани“... Ние не сме цигани! Има цигани [тоест групи с реална циганска идентичност], има турци...

Петстотин години кой е държал тука? Турция! Нали така? Затова не можем да кажем, че всички сме цигани, или всички сме българи! Защото едно време може твоята прабаба на прабаба да е била с турчин! Не е ли така?

Виж, българи ли сме, цигани ли сме, турци ли сме – ама всеки си казва: лоши са, това-онова.

Тук „лоши са“ е именно значимата граница поддържана от страна на престижния етнос на българите; границата очертаваща липса на престиж и дефинираща етноса „цигани“. Събеседникът ни протестира едновременно срещу замяната на автентичната му идентичност и срещу йерархията поддържана от представителите на престижния етнос.

---

¹⁴ За чудесна илюстрация на тая динамика на идентичностите във възрожденско Крушево и внезапната ѝ проблематизация във времето на ВМОРО, вж. Brown, K. 2003, *The past in question: modern Macedonia and the uncertainties of nation*, Princeton University Press, с. 79-103.

¹⁵ Agelopoulos, G. 2007, 'The Coca-Cola Kashkaval Network: Belonging and Business in the Postsocialist Balkans', *Anthropology of East Europe Review*, бр. 25, №. 1, с. 42-52.

И така, според етнодинамичната теория е текло постоянно преливане и в двете посоки още от първото установяване на етническата граница през 15. век. С напускането на турския елит и по-заможните турци след 1885 г. сред останалите тук по-бедни народни слоеве сливането се засилва и вътрешната граница постепенно отпада. След известен брой поколения е трудно да разграничим цигански от турски произход и да мислим процес на „изкуствена“ турцизация на някакъв „цигански субстрат“.

Значи, ако държим да описваме човека, с когото днес се запознаваме в „Столипиново“, като циганин/ром, защото за нас е жител на „гето“, със сигурност нямаме повече основания за това от неговите основания да смята себе си за турчин. Решението и тук е: да се откажем от строго класифициращото и търсещо абсолютни генеалогии мислене, и да го заменим с нагласа към един хибриден свят, в който идентичността никога не е финално установена, зависи от ситуациите и отношенията, в които субекта е поставен, постоянно е разколебавана отвън и утвърждавана с разнообразни тактики отвътре.

Ако през поколенията семействата преливат постепенно през етническите граници като възприемат предписваните от новите им общности начини на живот, се оказва че идентичността е по-скоро социална и екологична категория – свързана с определен начин на живот (който съпътства някакво социално положение), а не толкова с наследяване „от предците“.¹⁶ И това е точно реакцията на мнозинството днес. То държи да запази идентичностните категории ясно закрепени към начините на живот: семейства, които по някакви социални признаци приличат на това, което разпознаваме като живот в гето/циганска махала не могат да бъдат друго. Това закрепване обаче държи днес дадени населения в социалната ниша, която е предопределена от различни техни наследства, но и от ограничения, налагани отвън: нишата на „необразовани“, „неинтегрирани“, неговорещи правилен български, непритежаващи планирани от архитект домове, необхванати от закона или разни регулации, извършващи професиите с най-ниско заплащане и едновременно с най-ужасни условия и т.н.

Ако външният човек забележи някой от тези признаци, той държи да нарече своя събеседник ром/циганин, в резултат залепвайки всички останали признаци към представата за него, и предопределяйки мястото му в обществената структура.

Външният отказва да приеме правото на другия да бъде турчин, защото му се струва, че с това ще бъде нарушена „истинната“ обществена структура. Също така отказва да приеме правото му да бъде българин – гражданска идентичност, на която жителите на „Столипиново“ също настояват.¹⁷ Това се преживява от външния като посегателство към „истината“.

---

¹⁶ Наследяват се културни форми и социална организация, но те не са собствено „етнически“, а свързани със социалните позиции. Устойчива е етническата граница, а не конкретните съдържания, които разделя.

¹⁷ Оказва се, че човекът от малцинството много по-добре оперира с раздвояването между културно-етническа и национално-гражданска идентичност. Един възрастен турчин заяви по много изразителен начин искането си за равнопоставено участие в българската нация: „Знайш ли кво: някои казват „ваште“! Чакай бе! Живеем в България! Няма ваште-маште! Заедно сме, ве! Български граждани ли сме ние? Ние не сме от, да сме дошли, еее – анасьн амундан! Ма ние сме родени тука бе! Баща ми, дядо, прадыдо, пра- – тука сме родени бе, няма ваште- маште! Аз знам български, ще седна с тоя прокурор, съдия – с него ще говоря, все едно че – той от мен по-хубаво няма да говори български. Щото аз съм роден в България, трябва да знам български!“ – пенсионер от „Столипиново, който събира материали за рециклиране из кофите за боклук на Пловдив.

Нашият екип мина през този тест в началото на работата ни. Докато бяхме все още обвързани с предразсъдъците си как изглежда ромското поведение, тяло, говор – именно по-бедните и слабообразовани жители на махалата ни се струваха „роми, които претендират да са турци”, а когато попаднем на човек притежаващ по-голям социален капитал извън махалата и, съответно, с по-голям културен капитал (например разискващ с нас събитията в националната или градската политика, изразяващ се по-сложно на български и пр.), абсолютно бяхме готови да му повярваме, когато ни казваше, че е „пловдивски турчин“.¹⁸ Следователно, разделението, което правехме, беше насочвано от неосъзнатия ни стремеж да препотвърдим предразсъдъците си и да си представим необразованите като „цигани“.

Важно е да разбираме и да признаем пред себе си, че съпротивата ни да се съгласим с разбиранията на човека срещу нас за собствената му идентичност (впрочем, тази съпротива е по-малка, когато той е действително срещу нас телом и духом, а не когато четем за него в текст като този) не е резултат от някакъв наш по-пряк достъп до историческа истина, а се дължи на нашия собствен користен интерес. Т.е. като повечето българи, съм мотивиран да го мисля като ром, защото искам да защитя и утвърдя еквивалентността между ромска махала и гето, в която винаги съм вярвал. Това утвърждава представата ми за подреждането на света – в частност, за йерархиите на българското общество, които инстинктивно не искам да проблематизирам.

Или пък идвам от чужбина и ще правя проект или пиша репортаж за ромската интеграция. Какво да правя с тези турци, трябва ми проблеми с ромската интеграция? Уважавам това, че са турци, но тук всички ми ги посочиха като роми, а на мен за такива ми дават средства. И проблемите им ми изглеждат „ромски“. В репортажа ще пиша за ромската интеграция в „Столипиново“, като ще спомена, че се самодекларират като турци.¹⁹ Ето така невинно се включваме в играта по налагане на идентичности.

Трябва да се има предвид, че това ще е изкушение, на което повечето партньори на „Пловдив 2019“ ще се натъкнат – и ще подхождат незадоволително. А това носи риск за отчуждаването на общността от цялата програма.

Оказва се, че програмите за интеграция, международните донори и т.н. също се включват в налагането на външна идентичност, която местните хора не непременно разпознават – този път ромската – и това се отнася не само до „Столипиново“, но до всякакви маргинализирани групи у нас. Дефинирането на „ромското малцинство“ като целева група прилага същия принцип на приписване на етническа идентичност „по белези на социален статус“, за която говорихме дотук. Роми са онези общности, които са сегрегирани от българското общество и са развили определени адаптивни форми за (не)справяне с икономическите трудности. За да се възползват от тия програми, на местните се налага да се съгласят с пренаписването на идентичността им, което в „Столипиново“ води до поредица от вътрешни конфликти. Докато говорещите цигански език бургуджии са възприели идентификацията си като роми и се възползват от нея за всякаква подкрепа и инициативи, турците отхвърлят намесата на организации, които ги считат за дискриминирани като „роми“. Много от местните виждат тия организации като възползващи се от тях, за да присвояват европейски средства на техен гръб.

---

¹⁸ Освен това, за някои от тях в хода на събеседванията ни научавахме, че имат чичовци, братовчеди и пр. преселили се през 50-те и 60-те – от Истанбул, та чак до Адана.

¹⁹ Този пример е по действителен случай, взет от нашите срещи с международни партньори на фондацията „Пловдив 2019“.

Самите жители на „Столипиново“ не са свободни от напреженията на разминаващата се идентичност. В сравнение с нашето абстрактно объркване как да ги мислим, на тях им се налага да се справят с когнитивния конфликт в един много по-пряк и болезнен смисъл. Непосредственият свят на тяхното всекидневие в квартала им налага идентичността на турци. Но всяка среща с българи, български медии, институции, всяко излизане в българските пространства на града, им налага идентичността на цигани или роми, като това включва и всичките съпътстващи негативни образи.²⁰ Това е една от причините за самозатваряне на общността, но се случва достатъчно често (особено в периода на социализма, когато по-възрастните днес са работели в предприятията в български колективи), за да налага тези образи и като значими представи за себе си. Така се оказва, че самите местни хора също живеят в парадоксална хибридна идентичност: в постоянно напрежение между собствената гордост от локалната си история, мюсюлманска принадлежност и традиции – и идентичността на население без история, достойнство, способности, ценности – като „циганите“.

По тая причина, въпреки че протестираха енергично и емоционално, когато (в началото) правехме неволни грешки да питаме за „циганските сватби“ или нещо „за ромите“, те самите понякога употребяваха думата „циганин/цигани“, когато ни разказваха за себе си или за квартала. Усещали сме у тях и споделена идентичност с циганите по принцип в страната. Това беше видимо в реакции като:

-- И защо точно с Малцинството си решил да се занимаваш? – Защото ме ядосва как все вие сте най-лошите.. – Да! Защо [винаги] във вестника пише [например,] трима цигани изнасилили един в някакво село!? После проверих в интернет, нито единият не е циганин!”)

При по-внимателно вглеждане се оказва, че думата „цигани“ винаги се употребяваше при разказване за себе си по отношение на перспектива или взаимоотношения налагани „от българите“ и българските институции и медии. Перспектива, най-често преживявана като насилие от страна на българите – така, както българите възприемат преименуването им „на турци“ като насилие над истината, но в този случай едно всекидневно и вече прието насилие: „добре, ние сме такива“. Още повече, когато казват „ние циганите от „Столипиново“, те изричат: да, ние наистина сме напъхани в тази социална ниша на невъзможност. Ние наистина имаме проблемите, които българското общество налага на тези, които нарича „цигани/роми“.

Хибридността и конфликтът между категориите съпътстват жителите на „Столипиново“ на всички нива. Според нас полезният път напред не е в търсенето на „решение“ – в интелектуалното разсичане на противоречието чрез теоретизиране на някакви ясни граници и групирания, чрез скриването му от когнитивни конструкции, а в неговото експлициране и възприемане в цялата му сложност и взаимодействия. На практическо ниво, когато работим на терен, трябва да уважаваме истините на хората, с които общуваме, и

---

²⁰ 18 И доста често това се случва по един много агресивен и грозен начин. Тук не е мястото за множеството разкази, които чуваме. Ще илюстрираме само с една история от възрастният пенсионер от „Столипиново“, който обикаля кофите за боклук. Той ни каза, че си има определен район в града, откъдето минава, където „е безопасно“: „Защото едни наркомани, едни мръсници, има деца хвърлят камъни, псуват.. Ама аз не обръщам внимание. На голям човек, над 40 г., над 50 г., да ме псува, аз няма да му позволявам. На тези деца, тези учениците, те – какво да ги правиш. Слезеш от колелото, викаш Ей, сега ще ви набия! – те бягат. Ама някой възрастен да ме псува на майка, на баща, това-онова, няма да позволявам. И да ми каже циганин! Аз една дума не знам циганска! И да ме нарече циганин! Тук се включва зет му: „Не е проблемът дали ще го нарече циганин или дали ще го нарече нещо. Целта е там да го обиди и да го злепостави [с това име].”

да положим всички усилия да покажем на публиката техните резонни основания. Турците в „Столипиново“ знаят, че са и цигани – разбират, че са направени такива отвън. Знаят също така че са и българи. Че имат правото да са такива, въпреки че това им се отказва.²¹

Заклучение

„Столипиново“ не може и не трябва да бъде мислено през призмата на разпространените термини „гето“ или „ромски квартал“. Нашата работа в квартала ни показва различна картина от апокалиптичните описания на медиите. Последните нито отговарят на действителността, нито помагат за позитивно политическо действие.

Внимателното запознаване с перспективите на местните хора е крачка напред.

Тук започнахме от имената и категориите, които употребяваме без да се замислим, за да назоваваме света. Всяко едно наименоване, направено от авторитетно място, може да повлияе на отношенията между именуващото мнозинство и „обясняваното“ малцинство, спомагайки за капсулиране на последното. Това се отнася и до резултатите от работата на настоящия екип, затова трябва да сме особено внимателни в това какви наименования избираме. Ние ще употребяваме и уважаваме вътрешните перспективи на местните хора за собствената им идентичност.

Нужно е преминаване от външните рамки за възприемането на жителите на „Столипиново“ – рамки, които се стремят да хомогенизират, да наложат ясни причинно-следствени връзки и черно-бели категории – към такива базирани на вътрешните перспективи, които функционират в силно хетерогенна, хибридна и неформална среда.

Забележка по освободения материал: Главите „Столове в Столипиново“, „Кубове в Столипиново“ и „Съвместното съжителство в махалата“ (17 страници) не са част от публичното разпространение на този междинен набор от материали по проучването.

Семейните отношения

Никола Венков и Геника Байчева

„Моята свекърва пък беше много добра“

Жената, която е стопанка на дома, в който после заживяват нови поколения (семействата на нейните деца) е много важна и уважавана. Често това е фигурата на свекървата, но може и да има и други вариации – тъща, майка и др. Тя е тази, която се грижи за една или няколко снахи и внуци. Често тя осигурява и икономически младите семейства – най-малкото предоставя пространството, покъщнината. Тук младите семейства рядко имат чисто икономическата възможност да се отделят в нов дом, но това не е и чак толкова желано. По-скоро младите трябва да са близо до старите, да бъдат под тяхната грижа и контрол. Цени се това родът да е заедно и да споделя всичко, както и да се гарантира, че младите няма да кривнат на някъде. Дори да не живеят заедно, свекървата гледа да е наблизо и да наглежда поведението им.

Това е свързано с най-важната отговорност на свекървата: тя трябва да възпита младото момиче, да се държи така че да не засрамва новите си роднини, да се грижи правилно за семейството си, как да отгледа внуците. Често снахата прекарва с нея много повече време, отколкото със съпруга си. Поради крехката възраст на

---

²¹ „Как бе, аз съм бил в Англия! И във Франция също. Там никой няма да те нарича какъв си. А тука минеш ли границата, веднага те почват: „Майка ти дейба циганска!“ – занаятчия на средна възраст.

момичетата често свекървата се превръща във втора майка на снахите, като обаче си има ясно разпределени правила и норми на поведение.

Говорим си с нашата приятелка Албена (ср. възраст, постоянна работа), която отскоро има чисто нова снаха, на малкия ѝ син. Питам я, добра ли е?

-- Не я знам още каква е. Слуша ме засега. ...Тя е съвсем малка, на 16 години, дете. Викам на техните, ама чакайте малко, да пораснат [децата], ние няма да избягаме – ама те я дават. Те като я дават, аз няма какво да направя, ще я взема и ще я гледам.

Питам я дали снахите я слушат, дали шетат, помагат.

-- Да, помагат ми, готвят, каквото им кажа това правят.

Когато живеят заедно в една къща, свекървата е старшата, шефа на къщата, главната жена, която определя и дава задачи, на която останалите жени се подчиняват.

Чували сме истории и за лоши свекърви. Това е много тежко за момичето, попаднало в чужда къща, под чужд контрол, и то враждебен. Тогава виждаме, че и връзката със собственото семейство не се прекъсва, както в класическите български повести. Майчината любов остава силна. Албена продължава:

– Аз много се напатих с моята свекърва. Беше ни забутала цялото семейство с децата в една стаичка, един тиган не ми даде. Всичките пари от детските на нея ги давах, а тя ни оставяше без нищо. Много лоша беше!

– Ами как се оправяхте? – питам аз.

-- Дойде майка ми от [друга махала], тя като видя в какво живея, ѝ стана толкова мъчно. Даде ми пари. И така тя идваше от [нейната махала], само тя ми помагаше. А свекървата всичко ни вземаше. Затова сега аз не искам да се меся на снахите. Искам всичко да им дам, втори етаж да построим на къщата – да имат място всички, да са добре.

– Моята свекърва пък беше много добра. Обратното – аз ѝ вземах всичките пари – дай ми за това, дай ми за онова... Ама тя много ме обичаше... – включва се друга наша приятелка.

Тук виждаме и как се съвместява важността на това семейството да е събрано заедно в ограниченото жилищно пространство. Онези, които живеят в къща и имат финансовата възможност (това е една от важните цели, за които се спестяват пари), пристрояват нова стая, в която младото семейство да заживее вече с известна възможност за усамотение. Построяването на цял етаж е инвестиция в бъдещето, когато и другите синове или братя се оженят. Понякога може да се започне и нова, по-голяма къща на мястото на старата, както това правят българите – но затова е необходимо да си спестил сериозни средства. Скоро видяхме такава една къща, която бяха успели да направят на ниво бетонна плоча на втория етаж – на място където помнехме малко къщурче с дворче в една от тесните улички на махалата. Комшията ни заговори като ни видя да я оглеждаме заинтересовано:

-- Голяма къща, сега я почнаха, всичко е законно! – Съседите живеят в чужбина, младо момче със семейството си. Сега се върнали с много пари и почнали да строят.

-- Всичко е законно! Цял метър основи има къщата, – това било най-скъпото – да налеят бетона за основите.

– На тоя етаж четири стаи, и на горния сигурно четири стаи – и айде готов си! – описа ни той с известно възхищение пред успеха на комшията си, и пространството, с което ще разполага и ще си реши всичките потенциални нужди в бъдеще.

Той самият, Данчо (ср. възраст, лавка пред къщи), е бил професионален строител, преди да бъде пенсиониран по болест и държеше да ни изтъкне колко добре бил изграден бетона в основите и колко голям харч е демонстрирало момчето. Въпреки впечатлението, което е произвело, явно за да се стигне до обитаван дом, ще трябва да спестяват още една година в Германия: бяха си заминали вече и бяха я оставили така на гола тухла и подпори за следващото лято.

От разговора по-горе с Албена ни направи впечатление, че младите жени не разполагат със собствени средства, дори с дохода, който сами носят къщи. Те са на разпореждането дори не на мъжа им, а на свекървата. Тя решава дали да им остави нещо или не, и те не протестират. Понякога именно свекървата дава сериозна финансова подкрепа на семейството – освен тежките задължения по празнуване на сватбата, новородено и т.н. в много от случаите тя издържа младото семейство и/или децата. Когато Албена започна да ни разказва за семейството си, тя започна да говори за това „по колко памперси купува, как непрекъснато снахите искат от нея да купи това, да купи онова. Тя е като един „банкомат“ за тях (тя ползва това сравнение). Споменава, че затова вече жените не раждат толкова много – защото е свързано с разходи, а няма детски вече както по-рано“. Чудя се дали няма и други причини за това: дали вече жените не искат да се занимават само с безспирното гледане на деца, дали вече семействата не мислят повече как ще ги отхранят и осигурят като пораснат, но тогава забравих да я питам.

Във всеки случай явно тенденцията при кризата е същата като при българите, които вместо 2 до 3 деца, започнаха да раждат по едно дете съвсем късно, над 30 г., рядко две. В „Столипиново“ нормата вече е две деца до три. Дори чухме за майки, които правят аборт, защото вече смятат, че имат достатъчно деца. Възможно изглежда абортите са доста разпространени, но могат и да предизвикат свада в семейството, заради желанието на някой да задържи детето. Възрастта на която раждат също се качва като съзнателно решение, въпреки ранните сватби: „Предната снаха и тя малка дойде, ама се пазиха, чак на четвъртата година роди дете. Сега и на малкия син викам да не бързат.“ Баща ни казва, че за второ дете не мислели скоро – „след 5-6 год, искам сега да го изуча, да му дам нещо“. Спомням си и как веднъж Симеон (млад, занаятчия) го подиграваше неговият приятел и съученик, че на 30 г. вече станал дядо. Това беше на майтап, но показва, че както има хора, които създават семейство много рано, така и вече това се смята за нещо малко глупаво. Тая задявка също беше направена в контекста, че сега всички тия гърла (и зет и внуче!) създават на Симеон много дертове да ги изхранва и затова е беден и винаги на ръба на оцеляването. Това семейство е пример, въпреки, че не винаги невестата отива в ново семейство. Струва ми се, че особено при занаятчиите и майсторите, зетьовете са ценен ресурс, защото стават чираци в работилницата и помагат в работата, без да се налага разход за надница – може би получават част от печалбата, но не винаги такава има.

Домакинските задължения – чистене, готвене, грижа за децата – са изцяло в ръцете на жените. Казват ни, че мъжете им „сами и едни яйца не могат да си изпържат“.

Свекървата обаче, натоварена с разрешаването на семейните проблеми, управлението на парите и прочие, се освобождава от тия задължения, които се прехвърлят на снахите.

Интересно е, че същият модел се повтаря и в семейство, в което няма мъже и всички жени без най-малката работят. Майката (ср. възраст, постоянна работа) поема отговорност и се разпорежда над останалите. Двете по-големи дъщери (млади, постоянна работа), въпреки че също като майката работят, са отговорни за чистенето и готвенето. Те например готвят храна, която по-малката, Петя (юноша, ученичка), после носи на майка си, в магазина, където работи. Големите дъщери са били омъжени, но по различни причини са загубили мъжете си и са се върнали обратно в майчиния дом.

Петя има сериозни задължения по отглеждането на малкото дете на сестра ѝ, като често тези задължения са ѝ разпределени от майка ѝ. Помня, че веднъж, когато беше забравила да вземе детето от градина, майка ѝ, а не сестра ѝ (майка на детето) я беше скастрила по телефона. За отглеждането на самата Петя също повече са се грижели сестрите ѝ, отколкото майката.

По-възрастната жена е натоварена с отговорността за всички останали, и това се очаква от роднини, сватове, комшии – от общественото мнение в квартала. От семейството пък се очаква да я слушат във всичко. Гюргена (ср. възраст, пенсионер) казва за „децата си“ (красноречиво е това събирателно за синове, дъщери, снахи и внуци) „Без мен са за никъде“. Въпреки болестта си, сега при събарянето на къщата не смее да влезе в болница, за да не ги остави сами и „за да не говорят после хората, че тя е виновна за всичко. Че ги е оставила така“. Дори и в такъв драматичен момент мнението на другите от общността е критично важно. Гюргена не работи, мъжът ѝ е този, който работи и изкарва пари в семейството, обаче е видно, че тя е позиционирана много високо в семейната йерархия и решава наравно с мъжа си, уважавана е от всички и тя взема решения за живота на семейството, също така и разполага със средства, които дава на децата, когато я молят за нещо. Но младите слушат не само защото разчитат свекървата да им помогне, когато е трудно, не само от възпитаното уважение към семейството и по-старите – с които не трябва никога да се караш, но и заради мнението на всички останали значими хора около тях, съвсем осезаемото обществено мнение.

Мъжът, жената и икономиката

Тук почти всички смятат, че мястото на жената е в дома. Тя се грижи за всичко свързано с жилището, децата, отношенията със съседите. И много-много няма право да излиза надалеч от дома и роднините, да ходи сама някъде. От друга страна мъжът цял ден е навън – той отива на работа, или пък обикаля и търси работа, или обикаля по приятели.

Мъжът би трябвало да изкарва хляба за семейството. Но поради безработицата и беднотиата за много хора в квартала, тая роля малко се е променила. Когато питах жената на Петър (млад, занаятчия) дали се притеснява за деня, в който мъжът ѝ не е имал поръчки и няма пари за ядене, той отговаря вместо нея: „Жена ми не съм я оставил така да мисли. Аз ако спя в къщи и няма – ако мързелувам, това е друго“. И натъртва: „Аз като се мъча да намеря пари – това не е „няма“. Докато съм вънка, аз се мъча да намеря някой лев. И задължително ще намеря! Няма шанс да оставя гладно това дете!“ – посочвайки 3-4 годишното момченце. Петър като повечето занаятчии, които работят за хората вътре в квартала, предлага услугите си на много ниски цени, а и клиентите не са много. Той е често на ръба на оцеляването, и трябва да подхваща всякакви други идеи, за да припечели нещо. Затова думата „да намери“ някой лев е съвсем на място. Той ми е разказвал, че тук в махалата е много важно постоянно да се виждаш с много хора, да обменяте приказка, защото така можеш да научиш за някоя работа, или за някоя нужда, за която можеш да си предложиш услугите, или пък да ти дойде нова предприемаческа идея. Така че, за много мъже тук в това трудно положение на несигурност, да работиш и да обикаляш по приятели – все е начин да изкараш прехраната за деня. Богат или беден, мъжът може да е мързелив, само ако си стои вкъщи – тогава значи жена му го гледа, което би било голям срам.

Затова мъжът е винаги навън. Но това значи, че за разлика от жената – върху него няма контрол. Често жените, които сме питали, не знаят къде е мъжът им и изглежда за тях това не е проблем: „Не знам къде е, някъде из махалата“. „Ами разкарва се, какво да прави. И той е без работа.“ Присъствайки на събиранията на жените за моабет, досега не сме чули някога да обсъждат дейности на мъжете си. Поне не и пред нас. Така че мъжете се радват на една особена свобода, като ги сравним с положението на жената – тя и с работа и без

работа, трябва да е под окото на близките. Те – и по работа и за забавление, могат да правят, каквото си искат.

Докато е наблизко до дома и роднините, жената всъщност може да поеме доста големи отговорности. Често откриваме, че тя се разпорежда с общите средства на семейството. Всичко, което е изкарал, мъжът предава на нея. Оттам нататък тя решава как ще се харчи. Реджеп (ср. възраст, занаятчия) ми разказа, че когато получава първата голяма поръчка в живота си от един от богатшите на махалата – платил му над 500 лева, първият му страх бил, че след малко ще се върне жена му и ще трябва да ги даде тия 500 лева и край – ще отидат за мебели на апартамента или нещо такова. А той от години мечтаел да си купи еди-каква си машина за работилницата – затова веднага викнал едно от такситата на махалата и побързал към Практикер.

Ето този откъс от нашите интервюта, в случая с Исмет (възрастен, търговец с магазин) показва, че уменията на жената да пази дома и имота могат да бъдат много важни за мъжа:

-- То, да не мислиш, че са много пари – аз ти говоря за десетина-петнайсет хиляди лв. примерно. Доста злато имахме. Към 2 кг злато имахме, обаче всичко отиде! [след като жена му починала]

– Това от търговията сте го натрупали?

– Да бе. [Но] всичко отиде. По малко, по малко – ти какво мислиш? Не да ги взема наведнъж! Моята булка едничко взимаше, едничко – спестяваше. Спестява, ей такива работи. Нали ги знаеш жените! Жената държи къщата, братче! Аз сега какво правя нищо!

-- Аз нищо не мога да правя сега. Всичко отиде, всичко разпиляхме, разбираш ли? Тя на нея като ѝ дам 20 лева, сякаш аз от нея вече парите не мога да ги взема! „Дай ми 5 лева за бензин?“, за туй-онуй. „Не! Нямам.“ – Сериозно! Ей такава беше тя. Обаче сега накрая, какво стана с мене: отиде си и полека-полека – всичко разпилях... За погребението... Направихме ѝ гроба... [...] Та парите така отиват, харчим.

[...] Да бе, печелихме. Печелих – ама тя ги държеше парите. Ей, одеде дъщерята вика, татко, дай да отидем да вземем два телефона. Какво ще ги правиш тези телефони? Абе, евтини са, вика, по 200 лв., има намаление. . . (смее се) Ходихме до Технополиса. Викам „А, аз нямам тези пари!“ [Ама...]

Струва ми се, че управлението на семейното ежедневие изисква адски много умения, които на работещия навън мъж не са му нужни. Затова жената често е по-подготвена и ако правят общ бизнес, тя става „мениджърът“, мъжът по-скоро изпълнява задачите? Неговите задачи, разбира се, ще са свързани с дейности навън. Той няма да стои и да продава в пристройката към къщата, той ще ходи да снабдява с продукти или каквото там.

Има жени, които са поели самостоятелен бизнес или някаква работа. Има други, където мъжът твърдо заявява: „Жена ми не може да работи, аз ще се грижа за всичко“. Това се отнася не само до тия, които заработват добре – например, говорих с едно младо семейство, където мъжът е минал през какво ли не, но в момента е намерил работа да носи стока на зеленчуковата борса в Коматеево за 25 лв. на ден. Жена му се оплака, че си стои вкъщи и ѝ е скучно, на което той примирително обясни: „Ами при нас е така, трябва да стои вкъщи и да гледа децата“ – сякаш отхвърляйки своята отговорност. Друг един, който намира работи по строежи, каза: „Никога! Дори да няма какво да ядем, тя няма да работи!“. Чудя се, дали в това няма и малко показност пред общността – като това да се обзаведеш с нови мебели: ето изкарваш достатъчно та твоята жена да не трябва да работи, да бъде принцеса и да отглежда децата ти по-добре? Някои жени ни казваха, че живеят така, не защото мъжете им забраняват, те сами смятат, че е най-добре да стоят в махалата и да се грижат за дома и децата.

При трети семейства жената има право да развива някаква икономическа дейност, но тя трябва да е в известен смисъл домашна и на „безопасно“ място – примерно, да продава на сергия пред дома. Започването на формална работа при работодател някъде другаде не се позволява. Изглежда първата мисъл на мъжете е, че това ще ѝ даде възможност да изневерява. Най-малкото, ще бъде изложена на някакъв вид интерес и общуване от други мъже. По някаква причина работата като чистачка за общината се смята за приемлива, но особено опасен е частният работодател, вероятно с авторитета, който ще има на работничката си. Веднъж заговорихме в центъра на Пловдив две чистачки на улицата и те се оказаха от „Столипиново“. Младото момиче разказа, че от турския ресторант наблизко, като я видели на улицата, ей така ѝ предложили да я вземат на работа и да ѝ дават двойно повече пари. Личеше си, че имаше голямо желание, но се притесняваше от реакцията на мъжа си на това предложение, бил много ревнив.

Навън от махалата общуването с мъже е много опасно. На своята улица то е под погледа на общественото мнение, роднини, съседи. Там познаваме жени, които самостоятелно въртят цели заведения, посещавани и от жени и мъже. Галя (млада, самоделна лавка), една от тези жени, ни каза, че тя по професия е шивачка, но мъжът ѝ не ѝ дава да ходи да работи. Питам я: „Ами добре, тук как те пуска пред блока? Сега го няма, ти сама въртиш тука павилиончето?“. „Еми тука са му всичките негови: братя, лели, сестри. Всичките гледат.“

Даже Петър, който, като мъж, би трябвало да е по-малко въввлечен в комшийския живот, веднъж ми каза, сравнявайки с отчуждеността на българските квартали: „Ти във вашия блок познаваш ли всичките хора? Познаваш, ама сигурно само си казвате „здравей-здрасти“? А в тия блокове всички постоянно сме заедно! Ако ти трябва пипер, нещо, услуга – веднага! Всеки може да ти каже какво има в спалнята на другия, какво има в хладилника на другия!“ Тази задръжност и помага, и пречи. Изглежда тук човек винаги е нащрек какво впечатление прави, и това особено се налага на жените. Друга наша приятелка, която развива сама цял търговски бизнес, ни каза, че не може да си сложи хубава рокля, която има, с по-голямо деколте, защото съседите ѝ отсреща „са прости“ и веднага ще започнат да говорят по неин адрес.

Има много жени, които сами управляват живота си, останали са без мъж по една или друга причина. Поемат инициатива да си намерят работа извън махалата, или да развият бизнес, а понякога и двете едновременно. Дори да си построят къща. Ето историята на една от тях, около 60-годишна:

Мъжът ѝ я оставил преди 20 г., заедно със децата. Преди живеела в центъра на махалата, в хубава къща. Дошла тук и сами построили къщата със синовете. Било голо място. Идваха от полицията, глоба писаха, ама какво да правиш, някъде трябва да се живее. Единият син починал от болест или удар на мозъка, като бил на 27.

Другият е от осем години във Франция.

Неговото дете тя го отгледала [още докато е живял и той тук], щото жена му избягала, оставила го деветмесечно бебе. Тя до 10 години го е отгледала, като се появила онази и си поискала детето. Ходила в полицията, обаче ѝ казали – „навремето не сте го регистрирали на ваше име, няма как“. Искала да ходи да си го взима, но чиновниците ѝ казали: „Виж, ти толкова години си го гледала, боли те – ама недей. Ще дойде тя, ще стане патардия и ще дойдат да го вземат в Дом накрая. А тя поне му е майка, няма да го утрепе. По-добре е там.“ И така, примирили се.

Днес: 40 лева дава за лекарства, с помпа е на сърцето, по принцип въобще не трябва да става. Няма пенсия. Навремето работела в „Петър Ченгелов“ [обувния завод – в квартала срещаме доста хора, които са работели там, всичките губят работата си в началото на Прехода]. Но 90-а остава без работа – и няма

работа и досега. То има работа – поправя се – ама все е така като тази – махва с ръка към скарничката от която току-що си купихме кюфтета от нея – няма работа от държавата [тоест законна работа със заплата и осигуровки]. И досега чисти два входа в кв. „Смирненски“. По 35 лв. на вход. За да вземе пенсия трябвало да плати 1500 лв. осигуровки. Няма откъде да ги извади тия пари, от тая скара ли?

Вероятно синът изпраща пари от Франция, но тя, за да се справи с всичко, освен че ходи да поработва извън махалата и пече мръвки на скара за съседите си (няколко дни не продавала, защото била без пари да вземе въглища – обяснимо щом две кюфтета плюс четвъртина от хляб „Добруджа“ ми излязоха 1 лв.), беше „инвестирала и в „игра“ за децата, и още в един трамплин за по-малките деца, които идваха да скачат срещу някакви стотинки. На този фон у нас остана изречението, „аз съм с помпа на сърцето, въобще не трябва да ставам“.

Виждаме в краткия разказ на една човешка съдба с колко трудности трябва да се справят немалко от хората в „Столипиново“. Тази история не е особено изключение, въпреки че всяка една съдба е уникална. Такива сме слушали вече десетки – особено при самоделните къщи в крайните части на квартала, където всеки е попаднал поради някаква лична драма. Поне виждаме, че системата за здравеопазване все още работи и за онези без пари и ресурси.

Мисля си, че такива самостоятелно справящи се с живота жени, ще са винаги поне на средна възраст (най-младата която сме срещали е около 45). Сигурно за по-младите все ще се намери някой по-възрастен роднина, който да поеме опеката над тях (както например в семейството на Петя, по-горе). А и при женените, предразсъдъците на мъжа към това да оставя жена си самостоятелно да излиза от махалата, да работи и прочие се отнася като че ли само до по-младото поколение. Чудя се дали това е защото, вече няма да са така търсени, или защото по-старото поколение по времето на социализма всички са работели някъде навън от махалата, във фабриките и учрежденията, и за тях това, жената да е независима, е по-нормално?

Също така виждаме завръщането на мюсюлманското облекло (връзване на косата) предимно при по-млади жени и семейства, старите изглежда не обръщат внимание на това. Между другото самите жени не ходят на месджидите тук в махалата. За тях е най-важен Байрамът, когато ходят на центъра, на Джумаята. Но сякаш за тях този празник е повод да се разходят заедно жените и да седнат на кафе/ресторант в града без мъжете си. От всички, с които си говорих по темата, нито една не каза че спазва постите през Рамазана – като че ли това е нещо оставено за мъжете, те са главата на семейството и закрилници на религиозното целомъдрие.

Прави ми впечатление, че жените пък поемат повече ходенето до съвета, социалните, училището. Мъжът като че ли повече се страхува от общуването с институции, от излизането в непривични места, където не може да действа със авторитет. Жените се чувстват по естествено в тази роля и по-често те са тези, които обикалят да оправят документи. Някои от тях могат да бъдат и неочаквано уверени в себе си! Галя ни разказа за учителка, която биела дъщеря ѝ и много деца също се оплакали. Тя отишла да говори с директорката, но не била убедена че директорката въобще я интересува това нещо. Затова намерила учителката и сама ѝ казала: „ако още веднъж така правиш, аз ще дойда и ще те набия!“.

Запознанството, любовта, бракът

Разбиранията за любовта като че ли са по-различни, отколкото при нас българите. Докато ние все повече преследваме индивидуалното щастие, позволяваме си да харесваме, нехаресваме, подбираме дълго време той или оня приятел, дали пък няма много да се караме и т.н., личната ни кариера, образование или работа са ни по-важни – в „Столипиново“ най-важната ценност е да бъдеш семеен! Това е статусът, който казва че си

постигнал нещо в живота – че отглеждаш семейство. Съответно сватбите са най-важните празнични ритуали, където се излива цялата показност за пред общността.

При българите, като се запознаваме с някого, обикновено първия въпрос от който искаме да узнаем най-много за другия е „Какво работиш?“ или „Какво учиш?“, при младежите – „Къде си учил?“. В „Столипиново“ винаги първият въпрос към нас е бил: „Женен/а ли си?“. Най-важната цел в живота е да направиш семейство, а другото е следствие от това: работиш не с цел някакви постижения или кариера, а за да осигуриш хляба за семейството си, което непрекъснато изисква нови и нови ресурси. Ако младите българи търсят „партньора, който ще ме направи щастлив“, тоест ще увеличи индивидуалното им щастие (макар често това да е илюзия, разбира се), струва ми се, че в махалата личните чувства са на второ място след уважението и задължението към новото положение сред обществото. Всъщност тук не съм чул някой да говори и мисли през „щастлив“ или „нешастен“ по какъвто и да е повод – хората не пристъпват с такива идеалистични очаквания към живота. Тук не казват за някоя млада двойка, „дано да са щастливи заедно“ или „да се обичат“ – казват „да се разбират“. Тоест, да не се мъчат един друг оттук нататък, и да не се разпадне семейството.

Не зная дали причина за този реализъм е факта, че всеки тук още от малък наблюдава отблизо огромно множество от съдби с техните трудности, радости и предателства, докато българите като живеят изолирано имат повече място за фантазиране. Струва ми се, че разбиранията в „Столипиново“ много приличат на ония, разпространени в цялото българско общество допреди 60-70 г. – може би преди западния идеал за любовта да покълне с масовизирането на литературата. Днес пък той навлиза в „Столипиново“ през филмите и интернет. Интересът е към турските и индийските сериали, които показват точно семейства в подобен конфликт на традиционните ценности с новото индивидуалистично влияние.

Много от по-възрастните са ми разказвали за техните бракове, че са били уредени от родителите. Това вече не е толкова често. После пък изглежда започва голяма мания младежите сами да избягат от родителите за да се оженият, защото последните не са искали „да ги дават“ толкова млади. Явно желанието „да се ожениш“, т.е. да пораснеш и да си вече уважаван, е толкова голямо, че много младежи на 13-15 г. сами търсят това. Днес ни разказват: „Абе, тогава глупави бяхме, ама всички правеха така. Всеки искаше така, да не остане назад“. На мен ми изглежда точно като тинейджърска мода, примесена с бунт срещу родителите. При българските ученици подобни вълнения предизвиква първият секс, желанието да си загубиш девствеността и пр., но това носи доста по-малко последствия за целия живот, докато в „Столипиново“ поради строгите порядки за девствеността, е достатъчно момичето да прекара една нощ при момчето (независимо какво са правили), за да се смята, че са се взели. Все пак има отделни „по-прогресивни“ семейства, които искат и след такъв случай да си върнат дъщерята (но тя не винаги е съгласна).

Повечето родители казват, „Сега много съжалявам, че се ожених толкова рано, а не си поживях. Бих искал децата ми да се оженият по-късно, да се образуват“ и т.н. Но отново се оказва, че децата са се оженили твърде рано, и за това няма смислено обяснение. Трябва да имаме предвид, че ситуацията на разговор с нас – българи, за които ранната женитба не носи нищо добро, които не са подчинени на нормите и ценностите на общността като нашия събеседник, при това нашите порядки по дефиниция са превъзхождащи – поставя тези неща като ирационални, и само така могат да се обяснят. Човек няма как сам да анализира другите видове емоционален натиск действали върху него, затова ще опише постъпката си безпомощно като глупост, едва ли не момент на необяснима безпапетност. Ето един такъв откъс от интервю със Зеки (ср. възраст, занаятчия):

– А твоите до кой клас успяха да стигнат?

– Моите, едната дъщеря до 7-ми, едната до 6-ти – и толкоз! Плюс това тука, как да ти обясня, много малки се женят. Едната се ожени на 18, едната се ожени на 14-

[...] Трябва един закон да има! Под 18 не можеш да се жениш! [Разбира се, такъв закон има, но тук се има предвид неприлагането на този закон в общността, и разминаването с традиционните норми. Бракът в „Столипиново”, така или иначе няма отношение към институции на държавата, основава се на утвърждаването от общността.]

-- Добре де, а твоята жена защо е била на 13? [а той на 17] Аджамлък бе, това ти казвам! Ако има тоя закон...

-- Ама ти ли си я избрал? И какво ти хареса в едно 13-годишно момиченце?

-- Аз си я избрах! Аде де? Кажете ми на мене, какво ми хареса? Тя каква жена ще стане 13-годишно момиченце? [..]

-- Ама ти защо си я избрал толкоз малка?

-- Ами де да знам бе? Де да знам! Аз да ти кажа откровенно – ходихме малко и „Аай, ще се оженим!” Аай, ще се оженим – оженихме се! 30 години стават. Ама вземах я на 13 години. Аджамлък. Не знам как да ти отговоря. Аджамлък – да имам нещо там. [да има и той жена]

-- Ами то по онуй време, [като казваш за закон, това] съвсем не е било разрешено!

-- Не е било, ама, щото нейната майка като дойде да я вземе нея – не докара полиция! Ако беше докарала полиция, може би щяха да я вземат тогава. Ама не докара полиция. Дойде – „Ааа, няма да ходя. Аз искам мъж!” Еми – вземи си. Идват майката, бащата, роднините там, и казват „Какво си се женила, що така ма!?” И тя казва „Аз искам мъж”. [Тоест статутът на омъжена.]

Тук си представям делегацията от роднини на момичето, която идва в дома на семейството на момчето, и вероятно е готова и с бой да си върне блудната дъщеря. Неговите родители обаче явно са нямали против той да се задоми вече, щом поначало са я приели в дома си. Понякога това е начин да се сдобиеш със снаха, която не е от твоя сой.

Тия забягвания явно стават достатъчно често и това обяснява защо някои родители и до днес спират момичетата си от училище около тая възраст и ги държат винаги около себе си, за да „не ги подлъже някой“.

Все пак, засега оставам с впечатлението, че тази „младежка мода” е поотмряла вече, може би преди десетина-петнайсет години. Ако при поколението на родителите им „влюбването” задължително трябва да бъде потвърдено с женитба (не е ли това любовта в традиционните приказки, които и на нас ни четат?), то днешните младежи виждат света по по-различен начин и със сигурност не искат да се женят рано. В някои среди – особено тези, при които остават в училище до по-горен клас (7-ми, 8-ми и нататък), е разпространено да си имат „приятелка / приятел”, „гаджета“ и пр. Познаваме и няколко момчета, които са вече на над 18-20 г. и казват, че не искат да се женят скоро (понякога за ужас на родителите си). Предпочитат да си поживеят, да отидат в чужбина да работят и пр. При момичетата контролът е по-силен, и много зависи от семействата. Някои може да спрат дъщерята от училище около 5. клас по гореописаните причини. Други имат повече доверие да дъщерите си и оставят момичето само да преценява с кого да общува и как да се пази. Младежите така или иначе общуват интензивно по фейсбук отвъд контрола на родителите си. Може би това помага да поизоставят романтичните представи за първата любов до веки веков.

Но при старото поколение също има разнообразие. Чувал съм истории, където нещата са доста по-обмислени и са се взимали във възрастта, която се предписва от общността днес, или дори по-късно. Познаваме хора, които казват: ние ходихме 2-3 години и след това се оженихме. Трети пък съзнателно си поставят въпроса, време ми е да се задомя, трябва да си намеря жена / мъж. При всички тези случаи изискванията към другия винаги са много простички – да не е груб, пияница, да е работен. Затова и решението може да се вземе доста бързо, след една-две срещи! Млад мъж ок. 30 г., с когото се запознахме на улицата, ме изненада като каза че е от Карлово, но е женен за момиче оттука и сега са дошли на гости. Питам го как са се запознали, чак от Карлово: Негов приятел бил женен за нейна братовчедка и казал „Има там [такова момиче], иди да видиш.” Дошъл, отишли да пият кафе, харесали се и се разбрали. Толкоз. Друга история: мъжът на Севда (възрастна, амбулантен търговец) бил също от друго градче, но живеел тук при роднина. „Казаха ми за него, викат добре работи. И аз съм работна, и така решихме!” Но след години нещо се развалили нещата, започнал да пие, да не помага за домакинството и пр.

=====

Извън този текст останаха още много теми, отнасящи се до семейните отношения: за изневяратата, за ефекта от голямата емиграция в чужбина, за жените, които са изгонили мъжете си, за процеса на консолидиране на ценностите вътре в семейството, за избора на снахи и икономиката на сродяванията и т.н. Тях можете да откриете сами в диалозите ни с хората от „Столипиново“.

Част II: Диалози от „Столипиново“

Уводни думи

Тук ще намерите думите на „Столипиново“. Записаните ни разговори с десетки събеседници, по всякакви въпроси от техния живот. Някои от разговорите се приближават до практиката на антропологичната беседа, където трябва да оставиш пространство на събеседника да разкаже онова, което смята за важно, със свои думи, неподадени от теб, и с огромно внимание да слушаш, за да навлезеш в неговите логики за последващите си въпроси. Други са любопитна нейна противоположност: почти битки, които обаче са много диалогични и четивни.

Разговорите са предадени не съвсем цялостно. Раздробили сме ги според десетина теми (работа и бизнес, за образованието, идентичността на жителите и пр.), за да организираме картината на „Столипиново“ донякъде според интересите, с които външният човек би разтворил тази книга. При това обаче трябваше да балансираме две противоречащи си съображения: от една страна искахме да изйвим различните теми, които се появяват отново и отново в беседите ни и да направим тези места лесно откриваеми за читателя с по-изследователски намерения; а от друга – да запазим цялостта на разказващия човек. Всяка история прави портрет на автора си, и въпреки че един разговор може да премине през много различни теми, те винаги конструират гледната точка на същия човек. Точно тогава можем да видим едновременно единството и противоречивостта на личността. Да открием, че същият човек си спомня с огромна носталгия по времената на социализма, и днес е ревностен мюсюлманин, посещава джамията редовно. Или че друг има силно развито чувство за морал и дълг към ближния, но свободно нарушава официалните закони. Затова сме запазили пасажите сравнително дълги, и в тях ще се разлистват теми, съвсем различни от обявената в заглавието. За съжаление, това означава, че ако искате да се запознаете с всичко казано от събеседниците ни по отношение на миналото например, в темата „Минало“ ще попаднете на само една част. Надяваме се, все пак това по-скоро да ви мотивира да изчетете целият плод на нашия труд. За финалния продукт на този проект разработваме структура, която ще се справи успешно с тези противоречия.

Всички имена на жителите на „Столипиново“ са заменени. Спазвали сме обаче правилото да запазваме характеристиките на името (турско, българско, умалено и пр.), за да остане в действие тънкият усет, който имаме за прочитане на социалните характеристики на другия от името (както и контра-мерките, които той прилага, представяйки ни се с определено име).

Променени са понякога и част от биографичните характеристики на събеседниците ни. Целта е да осигурим анонимността им, като сме се ръководили според желанието заявено по-силно или по-слабо да останат неразпознати. По тази причина ни се е налагало да премахваме, понякога с огромно съжаление, някои от най-интересните случки и мнения, които обаче ги поставят в деликатна позиция – не непременно пред българския читател (а той веднага би си помислил – пред закона! – но тези случаи са редки), а пред техни съседни, роднини, членове на общността. В други случаи сме преценявали, че точно тия мнения и истории са по-любопитни и показателни, и сме изоставяли вместо това останалата част от разказа и биографията им, за да не даваме ориентири, по които да бъдат разпознати в самото „Столипиново“.

Трябва да имаме предвид, че в следващите страници надзъртаме в частния и интимния живот на другия, който безкористно и с доверие ни е предоставил този достъп, без да знае със сигурност какви може да бъдат последствията от това. А и ние не знаем, след като този текст се изплъзне изпод ръцете ни. Така че молим читателя да прояви уважение: към живите хора, които стоят от другата страна, макар и с други имена; към напълно обикновените хора (и в същото време толкова необикновени!), които му подаряват най-интимното, своя живот, без да могат да искат нещо в замяна – освен уважение и разбиране.

Накрая няколко думи по използваните означения. Нашите реплики са винаги обозначени с начално тире, а тези на местния събеседник, без тире. Не сме отличавали различните членове на нашия екип, а когато разговаряме с няколко събеседници, е обозначена всяка смяна на говорещия.

При редакторски намеси и добавяне на обяснения в неговата реч, сме ползвали двойки скоби (( )), като в курсив поставяме наши собствени думи. Ако просто сме допълнили дума, която събеседникът е имал предвид, но по правилата на разговорната реч е пропуснал, сме я оставили в печатен шрифт. При по-обемни наши размишления, както и уводните описания – ги отделяме в абзац в курсив. (...) и (...) обозначават пропуснати места, а (?) – дума, която не можем да разпознаем в записаната (повечето от разговорите са провеждани навън, в шумна обстановка). (-) е име или място, което сме цензурирали. Многоточие и .. обозначават по-дълги и по-кратки паузи в речта, а долепено зад думата тире – внезапно прекъсване.

Трябва да имаме предвид, че разговорната реч има съвсем различен ритъм и обичаи от писаната, и прехвърлянето от едната в другата е винаги проблематично (за проблема на четенето в говорна ситуация, вж. „Столове в „Столипиново“).

Препинателните знаци, въобще къде стоят изреченията – в повечето случаи това е наше авторско решение, а не част от изказването на събеседника. Освен това като цяло сме изличили диалектните особености, типичния пловдивски изговор (на „и“, „ъ“ и „у“, „не може“ вместо „нимой“ и т.н.), и много от грешките, които някои от събеседниците ни правят, тъй като на практика те говорят с нас на чужд език. Оставяли сме тук-таме по някоя за цвят. Смятаме че тези разлики от литературната реч са много ценни, но в печатен текст (който автоматично предполага официална ситуация) изглеждат обидно и доста по-фрапиращо отколкото в прякото общуване. На края на частта сме поместили речник с няколко диалектни/жаргонни думи, които ни се струва, че са възникнали в „Столипиново“, или може би сред Малцинството в региона, както и с използваните в разговорите локални географски наименования, както и по-стари или специализирани думи.

Забележка по освобождения материал: Работният пример от 142 страници с разговорир разпределени в 12 теми, не е част от публичното разпространение на този междинен набор от материали по проучването.

Част III: Концепция за артистичен гид

21 въпроса за „Столипиново”

Никола Венков, Геника Байчева, Димитър Панчев, Росица Кратункова, Беноа и Вероник Ребул-Салз

Темите и особено тяхната подредба разбира се подлежат на промени – но това е планът ни за действие (по-долу).

Ще бъдат изписани много синтезирано, всяка по две до три страници, с изключение на уводните теми, които ще са по-дълги. Общо: около 100 стр. Всяка тема ще излага как стоят нещата – в тяхното социологическо многообразие и варианти в общността, но без възможност за обосновка защо е така. Надяваме се да сместим и илюстративни примери – кратки описания на конкретни случаи. Като цяло ще се ползва като енциклопедия – голям брой теми, като читателят отваря тази която го интересува в момента.

Уводна информация

Българското общество / Пловдив

- Кратка история -- по-скоро социална, икономическа и културна, отколкото политическа – започваща от времето на късната Османска империя. Целта е да се осигури контекст за перспективите и недоволството на българското мнозинство днес. Обяснения, че българите се смятат за бедни, по националното строителство, провалът на 90-те години на 20. век и т.н.

- Всичко трябва да бъде написано по неутрален описателен начин, винаги чрез гледните точки на участващите групи.

Изключените малцинства -- връзки и позиции

– Подобно – история на позиционирането на циганите от българското общество през 20. век. Споменаваме, че има и други малцинства в България и по какъв начин това се мобилизира от българите (евреи, арменци <> турци, помаци <> цигани).

– Представяне на контекста на циганите / ромите, представляващи една група, съставена от много по-малки групи и въз основа на какви възприятия.

Кв. „Столипиново” / Пловдив

– Кратка история на местната общност (и как това прави горните теми конкретни), квартала и връзката с Пловдив. Друга въвеждаща информация – местоположение в града, транспорт и др.

Предразсъдъци и напрежение

– Описание на българската гледна точка плюс разкази за конкретни случки и оценки.

– Предразсъдъци има и от двете страни. Важно е това да бъде показано.

(Образ на гето срещу хетерогенност?)

– Основен аргумент: в „Столипиново“ има всичко, но външните хора откриват само, каквото пожелаят.

21 въпроса за „Столипиново“

21 глави, оформени като въпроси, за които читателят би искал да намери отговори. Въпросите са основани на темите, които се очертават в нашите теренни бележки и записи на интервюта.

1. „Как да ни наричат, хората в „Столипиново“? (за етническите и други идентичности)
2. Как си изкарват прехраната хората в „Столипиново“? (Как се справя човек от „Столипиново“?)
3. Какво е да си жена в „Столипиново“?
4. Какво е да си мъж в „Столипиново“?

(Става въпрос не само за ролите на двата пола в рамките на семейството, но по-общо, за проблемите, пред които са изправени различните слоеве.)

5. Какво е да си млад човек в „Столипиново“? (за младежи и тийнейджъри. Децата не са предмет на изследването)
6. Какво е да си възрастен човек в „Столипиново“?
7. Как би изглеждало идеалното семейство от „Столипиново“?
8. Как хората се справят със социалните различия? (отношенията между бедни и богати, джинс-система, заплахата и солидарността с алкохолиците и наркозависимите и т.н.)
9. Как функционира пространството? (публично/частно пространство, незаконно строителство, къде хората се разхождат и общуват...)
10. Как хората се справят със съжителството в компактна среда? (разнообразието от роднински връзки, съседни, общинска система и проблеми)
11. Кои са границите на „Столипиново“? (обяснение на връзката на „Столипиново“ със света, начините да се посети Пловдив, границата е основно там, и за някои социални подгрупи. Не трябва да се пропускат разсъжденията на хората по отношение на "мястото „Столипиново“).
12. Ученето в „Столипиново“.
13. Какво означава "успех" в „Столипиново“?
14. Какво означава културата тук? Популярна култура, интереси, хобита.
15. Колко важни са тържествата?
16. Капитализъм в „Столипиново“. (за спецификите на местния бизнес и оцеляването – хибридность, изобретателност и краткосрочност)
17. Рециклиране и повторна употреба.
18. Изобретателността на бедняка (може би незаконното строителство трябва да бъде преместено тук, заедно с много практики, които показват местните като рационални и изобретателни, плюс някои дискусии за връзката с наложени държавни правила и институции -- водещи към:)
19. Хората, законът, институциите.

20. Политическият свят (как хората виждат световния ред и своето място в него, как това прави трансформацията възможна или не според тях и т.н. Не става въпрос за партии и избори.)

21. Какви са най-големите проблеми за хората в „Столипиново“?

12 въпроса за човека на изкуството

Типичната схема ще бъде: контекста как обикновено артистите виждат този тип общности (от нашия опит с колаборации в „Столипиново“, но и на други места), илюстративни примери, кратък анализ на примерите, извеждане на принципи и препоръки за дадения тип нужди.

1. Дали ще бъдете приети? Рискове и положителни знаци

(обяснения по отношение на различните нива на отвореност, приемане и натрапване – приветстването и подозрението в паралел. Нарастващото недоверие в продължение на дълго време остава незабележимо, като лесно може да бъде объркано с неорганизираност от страна на местните, липса на способности и т.н.)

2. Как минава времето тук? (Какво да очакваме по отношение на управлението на времето, как да мислим за устойчивост и дългосрочен проект?)

3. Срещат ли се интересите на различните страни? (много важно за устойчивостта)

4. На кого помага намесата повече? (за взаимоотношенията в позиции на властово неравенство)

5. Достигаме ли до хората с най-големи нужди?

6. Някои предишни инициативи и как те са били приети на местно ниво.

7. Местните като публика (винаги мислете за тях като за присъстваща публика, като много публики. Конкретизиране. Понякога дори неща, които считаме за позитивни, могат да се окажат обидни.)

8. Те, в крайна сметка, не са Различни (за другостта и незабележимия позитивен стереотип – „хората тук са по-естествени“ и т.н.)

9. Включване като равни – наши приятели и партньори.

10. ...

11. Какво можем да направим за „Столипиново“?

12. Списък за бърза проверка на проекта ви, като резюме на горепосочените теми.

Мета-бележки

Обосновка на избрания дизайн на guida. Възползвам се максимално от електронния формат, за да се справя с първия значителен проблем: не е възможно да се синтезира на две страници на въпрос информация за голяма и разнородна група хора, която информация: а) да бъде любопитна, интересна и нетривиална, и б) да не е напълно погрешна и, универсализираща.

Гидът гони две противоположни цели – да съдържа разнородни съкровища от информация, които някой от партньорите може да търси по определени теми за своя конкретен проект и едновременно с това да не е плашещ на обем, да се преглежда бързо от заети хора.

Намереното решение на всички гореизброени предизвикателства е максимално разделяне на парчета и „подпарчета“. По този начин се експлицира в пълна мяра структурата на текста. Давам избор на читателя да чете „дълбоко“ или „плитко“; да чете само някои части „дълбоко“, а с контекста им да се запознае набързо. Затова аналитичният текст по всяка тема е под формата на колекция от отделни и самостоятелни „бележки“ (notes). Те са направени така, че да могат да се четат в произволен ред. Всяка „бележка“ има не повече от едно конкретно послание. Имаме нужда от обема на бележката (обикновено от един абзац до половин страничка), за да посочим наличната хетерогенност и взаимовръзки, да въведем контекста необходим на читателя.

Към много от тези notes прикрепям илюстрации от терена. Те са също оформени като отделни текстчета, наречени Истории от терена (field pieces). Конкретните живи парчета от терена ще поддържат любопитството на читателя, но най-важната им задача е да показват, че към обобщенията, които правим, той трябва да се отнася винаги със скептицизъм. Затова сме подбирали и такива, които противоречат на изгражданата картина.

В бележките са интегрирани конкретни препоръки и съображения за изпълнители на проекти в общността. Стремили сме се на всяка страница от текста да е ясно защо аспектите, на които отделяме внимание, са от значение за читателя-активист. Тия места, а понякога и цели бележки, са отбелязани със Съвет при работа (A point about action).

Тази структура от парчета ще включи всяка тема („въпрос“) от списъка „21 въпроса за Ст.“ Въпросите ще бъдат също така свързани помежду си чрез хипервръзки между бележки, които имат отношение една с друга. А често една бележка би могла да спада към няколко въпроса (вж. по-долу).

Настоящият тест на дизайна показва, че един въпрос ще се обхваща вероятно от 15-20 notes.

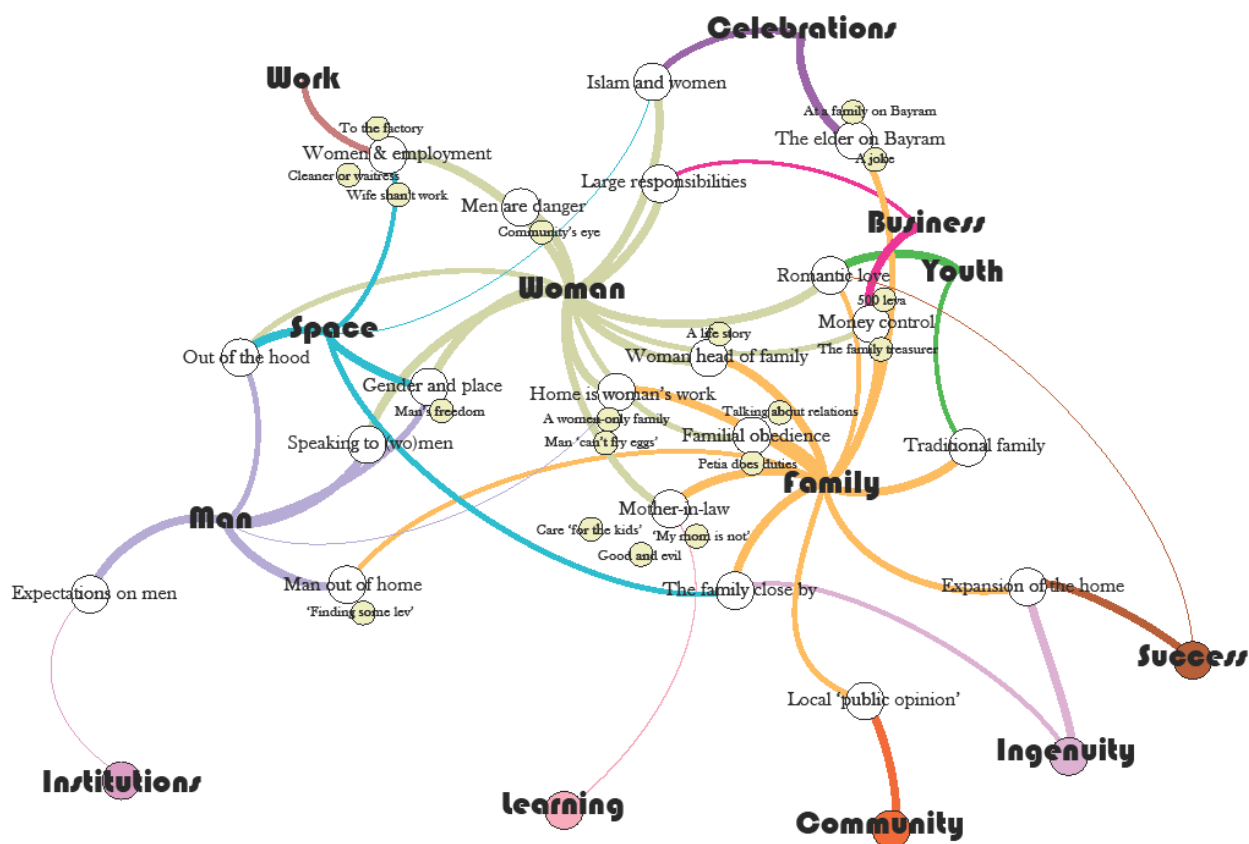
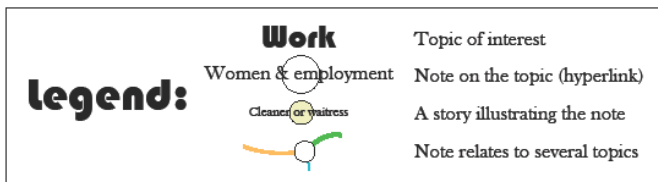
В резултат обемът страници по един въпрос нараства. Решението е да разделя гида на две нива. Да поставя ниво, което синтезира основните послания на бележките по даден въпрос в текст до 1-1,5 страници общо. То ще е видимото ниво за читателя и ще е еквивалентно на бюджетното ни предложение за гид от 100 стр. (в случая, даже по-кратък, може би ок. 50-60 стр. с въведенията). Благодарение на електронния формат, подробното ниво може да се скрие като обем, и самостоятелните бележки да се отварят само когато читателят се интересува. Четенето ще работи нелинейно – като изследване на фрагменти. Така както артистите ще изследват и реалния квартал. Обемът на подробното ниво в действителност ще нарасне до вероятно 400-500 страници.

По-долу предлагам първо теста на подробното ниво, а синтезираното е в края на документа. За теста разработих част от въпросите за жените и за семейството. Така може да се направи сравнение с предадените от нас междинни материали от по-ранен етап на развитие (вж. Част I). Семейните въпроси може би не са най-вълнуващите, но толкова по-обективно ще е да се оцени самият начин на представяне.

Трябва да отбележа значително повишената трудност за изготвяне на текст на английски език при съобразяване с липсата на българската контекстуална информация на очакваните читатели. Качеството, събраността и прецизността на текста, който предлагаме тук, можеха да бъдат постигнати единствено благодарение на интензивната съавторска работа с английскоговорящия редактор Хана Осуалд-Роуз, която се включи на този етап безвъзмездно. Много от очевидните за нас детайли са отбелязани тук в резултат на пространни дискусии с Хана.

Съдържание на гида чрез „Карта на бележките“

Със структурирането в самостоятелни бележки става възможно да се покажат взаимозависимостите между различните аспекти на живота в „Столипиново“. Почти всяка бележка е релевантна към два или три въпроса (теми) от 21-те. Например разделението на половите роли има отношение и към въпроса „Как функционира пространството в Ст.“. Това ми позволява да направя едно много визуално и привличащо съдържание за гида, под формата на „карта“ на темите. То е преглед на цялата организация на информацията, и надявам се, ще е изкушение за заиграване на потенциалния читател.

Topics:

Family	What would the ideal Stolipinovo family be like?	Youth	What it means to be young in Stolipinovo?
Woman	What it means to be a woman in Stolipinovo?	Community	How people deal with close quarters living?
Man	What it means to be a man in Stolipinovo?	Business	Capitalism in Stolipinovo
Space	How space functions?	Ingenuity	The poor man's ingenuity

Ценното тук е, че се отърваваме от принудата на текстовия документ към последователно четене, и се освобождава самостоятелността на бележките. На читателя се дава пълната свобода да разглежда в която посока желае, а обемът на текста „изчезва“.

Надолу следва последователната система от бележки. Тези, чиито текст не е финализиран съдържателно или стилистично, тук съм оставил само като празни заглавия – за да послужат все пак за теста на картата.

Подробен материал²²

Тема I. Какво е да си жена в „Столипиново“?

Бележка 1: Жената трябва да бъде близо до дома, мъжът – извън него

КРАТКО ЗАГЛАВИЕ: Пол и място

ТОПОЛОГИЯ НА ТЕМИТЕ: ЖЕНА 10, МЪЖ 8, ПРОСТРАНСТВО 9

Повечето хора в „Столипиново“ са на мнение, че мястото на жената е близо до дома ѝ, докато мъжът не трябва да се мотае там. Жената се занимава с всичко свързано с домакинството, децата, съседите... (Бележка 6: Грижата за дома е женска работа). На нея не се гледа с добро око, ако без основателна причина (например, ходене на работа, до болницата и пр.) скита извън района, където всички познават семейството ѝ. Ако често прави това, ще попадне под подозрение, че не се грижи добре за семейството си, че е ненадеждна и, в крайна сметка, че прелюбодейства.

От друга страна, мъжът е навън по цял ден. Той ходи на работа, обикаля да търси работа или ходи на срещи с приятели и колеги. В общност с висок процент неформална, краткосрочна и/или несигурна заетост (Тема II. Бележка 2: За мъжа да е извън дома, означава, че се грижи за семейството) тези три дейности често се припокриват. Във всеки случай, мъж, който си стои у дома по цял ден, може да попадне под подозрение, че не се грижи добре за семейството си.

И все пак, разликата в очакванията към двата пола не може да бъде сведена до опростена схема, в която мъжът владее публичното пространство и поема всички дейности извън семейните, които пък са задължение на жените. В „Столипиново“ е нормално жената да ходи на работа или да ръководи бизнес (Бележка 5: Жените и заетостта – разнообразие от договорености). Тя е тази, която посещава държавни институции (Тема II. Бележка 1: Натискът на очакванията за пола върху мъжете). По-рядко тя се разхожда за удоволствие с майка си, приятелките си или децата си в центъра на Пловдив. Границите на приемливото и неприемливото са сложни, а и варират в различните семейства. Принцип, който изглежда значим е, че член на семейството от женски пол се счита под заплаха, ако е оставена сама в непозната среда; особено ако има шанс да срещне непознати мъже там. (Бележка 3: Непознатите мъже представляват опасност).

От друга страна, мъжете са напълно свободни да се отдадат на дела по техен избор, щом излязат от периметъра на своите роднини и съседни. Важно за един млад мъж е притежанието на независим и предприемчив дух и по тази причина той получава много свобода на действие от семейството и общността. Грешките му се прощават по-лесно.

---

²² Изготвен на английски от Никола Венков и Хана Осуалд-Роуз. Дълбоко сме благодарни за безвъзмездния принос на Хана към проекта.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 1А: АСИМЕТРИЯТА МЕЖДУ ПОЛОВЕТЕ ПО ОТНОШЕНИЕ НА СОЦИАЛНИЯ КОНТРОЛ (ГЕНИКА И РОСИ)

КРАТКО ЗАГЛАВИЕ: АСИМЕТРИЯ НА СОЦИАЛНИЯ КОНТРОЛ

Понякога питахме жените, с които се срещяхме, къде са съпрузите им, докато ние си говорим. Очаквахме да научим къде работи съпругът или ако е безработен, да чуем, че в момента е пратен по такава и такава задача. Вместо това получавахме отговор, че не знаят, с тон, показващ, че това не ги интересува особено. Небрежно отговаряха: „Не знам къде е, някъде из махалата“, „О, обикаля някъде, какво друго може да прави? И той е безработен“. Присъствахме на редица женски седанки, но в нито един момент не чухме жените да обсъждат дейностите на своите съпрузи. (Или поне не пред нас.) По този начин мъжете като че ли се радват на известна степен на освобождаване от социалния контрол, особено в сравнение с жените. На работното или на друго място, жената винаги трябва да бъде под наблюдение. Той – отивайки на работа или да търси удоволствие – може да прави всичко, което поиска.

Бележка 2: Съвет при работа: Да накараш хората да излязат от обичайното си място

КРАТКО ЗАГЛАВИЕ: А: ИЗВЪН МАХАЛАТА

ТОПОЛОГИЯ НА ТЕМИТЕ: ЖЕНА 7, МЪЖ 7, ПРОСТРАНСТВО 10

Ако във вашите дейности желаете да изведете жени извън „Столипиново“ или дори да ги заведете до част от квартала, която обикновено не посещават, вероятно ще срещнете откази. Шансовете са по-добри с по-възрастни жени (на възраст над 50 г.) или ако поканите група жени, които имат роднински връзки помежду си. Може да се приеме, че те осигуряват задоволителен контрол една върху друга. (Дори ако вие самата сте жена и поради това не представлявате „заплаха“, вие си оставате външен човек и семейството не може да ви има доверие, че ще ги опазите.)

Опитът за извеждане на семейна двойка заедно извън познатата им семейна социална среда също би срещнал съпротива (отново би било по-лесно с по-старото поколение), защото би изложил мъжа на ситуации, в които би изгубил авторитета си пред своята съпруга. Всъщност, поканването и на двамата вече създава неудобна ситуация, тъй като така всъщност сте превърнали жената в равнопоставен партньор и сте нарушили установените категории. Предлагаме да отправите поканата с фраза като „и да доведеш семейството си“, което поддържа позицията на мъжа като „глава на семейството“. (Все пак, за да запазят комфорта на семейния авторитет, много мъже биха предпочели сами да изберат забавление за семейството си, вместо да се съгласят с такова, структурирано от някой друг.)

В изцяло мъжка група динамиката може да бъде съвсем различна. Там един мъж може да приеме властта на друг лидер, особено ако той е негов приятел. Така, ако имате приятелски отношения, той ще бъде щастлив да приеме поканата ви, да погледне на нея като на знак на уважение към него и да ви върне уважението. Ако сте жена и не сте от общността, той вероятно пак би приел поканата, но може да очаквате нотки на флирт. Това не е непременно свързано със сексуален интерес, но му помага да конструира социална позиция, която не е подчинена на вашата. И тук по-възрастните мъже не се нуждаят от подобни роли, а и са по-привикнали към конвенциите на българското общество, тъй като са живели по времето на социализма.

Ето защо е вероятно да постигнете много по-голяма аудитория, участие и въздействие, ако планирате дейности, които да се осъществят на място, директно в общността.

Бележка 3: Непознатите мъже представляват опасност

МЪЖЕТЕ ПРЕДСТАВЛЯВАТ ОПАСНОСТ

ЖЕНА 10, ПРОСТРАНСТВО 3

Контактът на жена с мъже се смята за опасен, ако може да се случи извън погледа на общността и възпиращата заплаха от последващи клюки. На улицата, на която живее в квартала, една жена може дори да управлява цяло кафене, посещавано от мъже; тук комуникацията се осъществява пред очите на „общественото мнение“: роднини и съседни (Тема IV. Бележка 3: Значението на „общественото мнение“ на съседите и роднините).

Но излизането на жена сама извън района, където познават семейство ѝ, се възприема като по-рисковано и много жени от квартала биха го избегнали при липса на очевидна причина за това. Това е важен фактор, ограничаващ независимостта на жените (Бележка 1: Жената трябва да е близо до дома, мъжът -- извън него): представата е, че жена, която не е под наблюдение от близкото си обкръжение, може да накърни честта на семейството си. Не се отделя особено внимание на разграничаването на заплахите: сама жена може да бъде тормозена от мъже, може да се окаже невярна и ”въртиопашка”, или може да се окаже лековерна и лесно да бъде заблудена от обещания за истинска любов (Бележка 10: Силата на романтичната любов). Всички тези представи за жената като уязвима -- или по-скоро като точка на уязвимост за семейството – съществуват едновременно във въображението на общността.

Трябва да се отбележи, че тези страхове и недоверие се отнасят до жените във възрастовия диапазон, в който те се считат за потенциално привлекателни: от 11-13 до 45-50 години. Докато по-младите жени трябва да бъдат под наблюдение, по-възрастните могат да бъдат доста независими (всъщност те поемат задължението на наблюдатели, Тема III. Бележка 1: Свекървата). Освен това, те принадлежат към по-старото поколение, което като правило е работило извън квартала и е водило по-независим живот.

Съществуват и големи разлики между семействата. Обикновено тези, които повече ценят образованието, има по-голяма вероятност да се доверят на своите дъщери и да им позволят по-голяма независимост. При тях младежите са отглеждани така, че да са в състояние да правят свои собствени преценки и да управляват свободата си. Други семейства обаче може изцяло да спрат своите момичета от училище на възраст 12 или 13 години, за да не бъдат те отвлечени от момчета (Бележка 10: Силата на романтичната любов).

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 3А: ОКОТО НА БЛИЗКАТА ОБЩНОСТ (ГЕНИКА)

ОКОТО НА ОБЩНОСТТА

Галя (млада жена, омъжена, управлява малко кафене) ми казва, че по професия е шивачка, но съпругът ѝ не ѝ позволява да ходи на работа. Питам я: „Добре, как те оставя тук долу пред блока тогава? Сега той не е наоколо и ти си сама, докато работиш в павилиона“. Тя махва с ръка към пространството около нас и отговаря: „Е, тук са всичките му роднини -- братя, лели, сестри. Всички те гледат“.

Бележка 4: Съвет при работа: Говорене с мъже или жени

А: РАЗГОВОРИ С МЪЖЕ, ЖЕНИ

ЖЕНА 10, МЪЖ 10

За българите и чужденците не е необходимо да се подчиняват на местните норми за поведение на половете (Бележка 3: Непознатите мъже представляват опасност). Такива жени са известни като силно независими и това буди уважение. Няма да имате никакъв проблем да говорите с повечето мъже и да бъдете приети

насерiously. От друга страна, „завладяването“ на жена извън малцинството се възприема като особено предизвикателство, като демонстрация на мъжки и социален успех, така че най-самоуверените мъже вероятно ще се пробват настоятелно (особено ако разговаряте със сводници, криминални босове и други подобни).

Ако сте мъж, можете да говорите с жени и дори с по-млади омъжени жени, като също се възползвате от позицията си на външен човек. Но ако техните съпрузи присъстват, може да се наложи да спазвате йерархията. Във всеки случай, вниманието към езика на тялото и пространственото позициониране ще ви разясни как се интерпретира вашата намеса. С възрастта всички тези проблеми изчезват. Може дори да бъдете третиран като "син" / "дъщеря".

Бележка 5: Жените и работата – разнообразие от споразумения

ЖЕНИТЕ И РАБОТАТА

ЖЕНА 10, РАБОТА 8, ПРОСТРАНСТВО 6

По времето на социализма представителите и на двата пола в квартала са били принудени да се интегрират в официалната работна сила и поради тази причина това, че жената работи извън семейната структура, е било нещо нормално. Същевременно, безпокойството, което поражда идеята за оставяне на жените без надзор, все още има голямо влияние в общността (Бележка 3: Непознатите мъже представляват опасност). Това напрежение между двете установени норми води до различни форми на трудова заетост, които наблюдавахме в различните семейства. Много жени работят в малък бизнес в близост до дома си: павилион, щанд за храна, магазин в къщата им. В този случай желанието да останат на територията на познатата общност е смесено с реалностите на българската икономика, както и с високата степен на изключване на работниците от „Столипиново“ (##). Някои жени обаче се занимават с амбулантна търговия: посещават селата около Пловдив (##), пазаруват или продават по улиците на града (това се среща по-често по време на трудностите през 90-те години на 20. век).

Има двойки, в които мъжът не позволява на съпругата си да работи изобщо, дори когато тя иска. Обикновено те са от по-младото поколение. Гледат на това като на запазване на автентичната традиция на общността (или на мюсюлманската традиция) и мъжът го възприема като престиж за себе си.

Все пак много жени ходят на работа извън квартала. Най-утвърденият работодател е общината. Работната ръка на общинските фирми „Чистота“ и „Паркове и градини“ се състои предимно от хора от „Столипиново“, като по този начин общността се пренася в работната среда. Другата приемлива за жените заетост е в заводите и големите цехове, където вече работят други хора от квартала. Жените често се присъединяват към някого, който вече работи там или кандидатстват за работа заедно с роднина. В Пловдив няколко частни шивашки и обувни фабрики биха могли да се възползват от това, но малко от тях приемат работници от турски и ромски произход.

Най-неприемливият вариант е работа за малък частен работодател извън квартала (като готвачка, продавачка, офис чистачка и под.). На тези работни места по-младата жена ще бъде изложена на индивидуални контакти с непредсказуем характер и особено на властта, която шефът би могъл да има над работничката си.

Въпреки че тук поставяме акцент върху отношенията между мъже и жени, за гореизложените стратегии на ограничаване на търсенето на работа, допринася и рискът от излагане извън квартала на ежедневния български расизъм (##).

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 5А: БЕДНИТЕ МЪЖЕ НЕ БИХА ПОЗВОЛИЛИ НА СЪПРУГИТЕ СИ ДА РАБОТЯТ (НИКОЛА)

ЖЕНАТА НЯМА ДА РАБОТИ

Мъжете, които настояват, да бъдат единствен носител на доходи за семейството си, не са задължително тези с добри доходи. Например, мъж с несигурна работа по строежи, настояваше, че няма да позволи съпругата му да работи, дори ако някога не могат да сложат храна на масата. Нека опиша подробно ситуацията на друга двойка, на около 20-25 години, с две деца. Мъжът беше сирак, израснал в институция. Когато го попитах как печели пари, той каза, че е ски инструктор (придобил е тази квалификация благодарение на приемния дом), но всъщност не можеше наистина да си намери работа, защото: „Нали знаете, когато видят, че сте от малцинството [прави жест към лицето си], ви гледат по малко по-интересен начин. Но сега, слава на Бога, намерих работа -- на борсата за плодове и зеленчуци, за 25 лв. на ден“. (Срещали сме няколко мъже от „Столипиново“, които работят на борсата в края на града – разтоварват камиони, носят чували и т.н. – разбира се, наети неофициално и за деня, без договори или стабилни перспективи). Той заключи, с известна гордост, че: „Аз съм бил всичко [т.е. работил съм различни видове работа]! Дори съм бил наркоман!“

Въпреки несигурната му работа, съпругата му, която го държеше под ръка, се оплака, че стои у дома по цял ден и се чувства отегчена. В отговор на това той обясни с примирен тон: "Е, при нас е така. Тя трябва да остане въщи и да се грижи за децата". (За мен това изглеждаше като опит да се избегне поемането на лична отговорност за това състояние на нещата.)

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 5В: КЪМ ФАБРИКАТА С ПРИЯТЕЛ

КЪМ ФАБРИКАТА

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 5С: ЧИСТАЧКА – ДА, СЕРВИТЪОРКА – НЕ (ГЕНИКА И РОСИ)

ЧИСТАЧКА ИЛИ СЕРВИТЪОРКА

Бележка 6: Грижата за дома е женска работа

ДОМЪТ Е ЖЕНСКА РАБОТА

ЖЕНА 10, СЕМЕЙСТВО 10, МЪЖ 2

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 6А: МЪЖЪТ „НЕ МОЖЕ ЕДНИ ЯЙЦА ДА СИ ИЗПЪРЖИ САМ“

МЪЖЪТ „НЕ МОЖЕ ДА ПЪРЖИ ЯЙЦА“

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 6В: СЛУЧАЙ НА СЕМЕЙСТВО, СЪСТОЯЩО СЕ САМО ОТ ЖЕНИ

СЕМЕЙСТВО САМО ОТ ЖЕНИ

Note 7: Жената може и има големи отговорности

ГОЛЕМИ ОТГОВОРНОСТИ

ЖЕНА 10, БИЗНЕС 5

Note 8: Жената като глава на семейството

ЖЕНАТА ГЛАВА НА СЕМЕЙСТВОТО

СЕМЕЙСТВО 10, ЖЕНА 10

Въпреки нормите на недоверие (Бележка 3: Непознатите мъже представляват опасност) които възпрепятстват потенциала на жените да са независими (Бележка 1: Жената трябва да бъде близо до дома, мъжът – извън него), в „Столипиново“ има много жени, които направляват живота си сами, след като са изгубили партньора си по една или друга причина. Те поемат инициативата да развият бизнес или да търсят работа извън квартала. Дори биха могли да започнат строеж на къща за (и със помощта на) своето семейство.

Тези самостоятелни жени обикновено са на средна възраст или по-възрастни (най-младата, която срещнахме, беше на 45). Те се ползват с уважението и отговорностите отдавани на по-възрастните жени (Тема III. Бележка 1: Свекървата). За да се окаже в подобна ситуация, жената трябва да няма по-възрастни роднини, мъже или жени, които иначе биха поели отговорност за нея.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 8А: ЖИТЕЙСКАТА ИСТОРИЯ НА ЕДНА НЕЗАВИСИМА ЖЕНА (НИКОЛА И БЕНОА)

ЖИТЕЙСКА ИСТОРИЯ

Това е историята на Петрана (възрастна жена, „разведена“, с бизнес пред дома си), уверена в себе си баба на около 60 години. Срещнахме я в най-бедната част на „Столипиново“, построена през 90-те на 20. век от хора без собствени домове. Там тя приготвяше скара, за да изпече месо, което да продава на своите съседни.

Съпругът на Петрана я напуснал преди 20 години, изоставяйки я сама с децата. Преди живеела в центъра на махалата, в хубава къща. Дошла тук и сами построили къщата със синовете. Тук било празно („голо място“). „Идваха от полицията, писаха глоби, ама какво да правиш – все някъде трябва да се живее.“ Единият ѝ син починал от заболяване или от удар, когато бил на 27 години. Другият е във Франция от 8 години вече.

Неговото дете тя го отгледала – още докато е живял и той тук – щото жена му избягала, оставила го 9-месечно бебе. Тя до 10 години го е отгледала, като се появила онази и си поискала детето. Ходила в полицията, обаче ѝ казали – „Навремето не сте го регистрирали на ваше име, няма как.“ Искала да ходи да си го взема, но чиновниците ѝ казали „Виж, ти толкова години си го гледала, боли те наистина – ама недей! Ще дойде тя, ще стане патардия, и ще дойдат да го вземат в Дом накрая (от институциите). А тя поне му е майка, няма да го утрепе. По-добре е там.“ И така, примирила се.

Днес: 40 лева дава за лекарства, с помпа е на сърцето, по принцип въобще не трябва да става. Няма пенсия. Навремето работела в „Петър Ченгелов“. Това е държавния обувен завод; в квартала срещаме доста хора, които са работели там – всичките губят работата си в началото на Прехода. Деветдесета година и тя остава без работа – и няма работа и досега (2015 г.). „То има работа“ – поправя се – „ама все е така като тази“ – махва с ръка към скаричката, където пече две кюфтета за мен. „Няма работа от държавата!“ – това днес означава, че няма официална работа със заплата и осигуровки. Иначе, Петрана и досега чисти два входа в кв. „Смирненски“ (в другия край), получава по 35лв. на вход. За да вземе пенсия трябвало да плати 1500лв. осигуровки. „Няма откъде да ги извадя тия пари, от тая скара ли?“

Всъщност, няколко дни преди това не била изкарвала скарата, защото нямала пари за въглища. Вижда ни се обяснимо, като се има предвид, че за две огромни кюфтета и четвъртина от хляб „Добруджа“, в която ги напъха, тя ми поиска едва 1 лв. Сигурно синът ѝ праща някакви пари от Франция, но тя ми казва, че за да се справи, освен всичко останало е инвестирала и в „игра за децата“ (голяма конзолна игра от 90-те години, която е сложила в дома си) и още в един батут за по-малките деца на двора. Те идваха да скачат на него за 50 ст.

Изслушвайки този дълъг списък с бизнес инициативи на Петрана, усетихме с пълна сила смисъла на изречението: „Аз съм с помпа в сърцето, въобще не трябва да ставам от леглото“.

.....

Бележка 9: Ислямът и жените в „Столипиново”

ИСЛЯМЪТ И ЖЕНИТЕ

ЖЕНА 10, ПРАЗНЕНСТВА 8, ПРОСТРАНСТВО 2

Бележка 10: Силата на романтичната любов

РОМАНТИЧНА ЛЮБОВ

ЖЕНА 10, МЛАДЕЖ 10, СЕМЕЙСТВО 6, УСПЕХ 3

за млади и неомъжени жени, ... (изразът, използван както в „Столипиново”, така и от по-старите поколения българи, е „ще я излъже някой”)

Тема II. Какво е да си мъж в „Столипиново”?

Бележка 1: Натискът на очакванията към мъжете

ОЧАКВАНИЯТА ЗА МЪЖЕТЕ

МЪЖ 10, ИНСТИТУЦИИ 3

Бележка 2: За мъжа да бъде извън дома, означава да се грижи за семейството

МЪЖ ИЗВЪН ДОМА

МЪЖ 10, СЕМЕЙСТВО 6,

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 2А: ДА СИ НАВЪН, ЗНАЧИ ДА „НАМЕРИШ НЯКОЙ ЛЕВ”

‘ДА НАМЕРИШ НЯКОЙ ЛЕВ’

Тема III. Как би изглеждало идеалното семейство в „Столипиново”?

Бележка 2: Свекървата

СВЕКЪРВА

СЕМЕЙСТВО 10, ЖЕНА 9, ОБУЧЕНИЕ 4

По-възрастната жена – майката, или по-често свекървата – е считана за стопанката на къщата и се радва на голяма почит. Тя е тази, която полага грижи за една или повече снахи и за внуците. Другите жени в семейството се подчиняват на съветите и (Бележка 4: В семейството подчинението е важно). Смята за право и отговорност на по-възрастната жена да определя курса на семейството, да решава споровете, които възникват между членовете му, както и да планира за нуждите на домакинството.

Често дори тя е тази, която разпределя общите финанси на семейството. Съпругът, синовете, дъщерите и снахите обикновено предават доходите си на нея (# Контрол на парите в семейството). Така, когато някой член на семейството иска да харчи пари, той трябва да получи нейното одобрение за разходите си. От друга страна, възрастната двойка обикновено дава всичките си ресурси за своите деца и внуци, без да обръща внимание на себе си.

Отговорност на свекървата е да образова понякога много младото момиче, което става част от семейството (Бележка 8: Възрастта за раждане на деца) за това какъв трябва да е приносът и към новия живот заедно.

Свекървата понякога се превръща във втора майка за момичето, въпреки че нейната най-важна задача е да го научи как да се държи прилично, така че да не засрами своите нови роднини. Омъжената жена често прекарва повече време със свекърва си, отколкото със съпруга си (който обикновено е навън: Тема I. Бележка 1: Жената трябва да е близо до дома, мъжът извън него).

Съвет при работа: Когато се стремите да получите сътрудничество от страна на местните жители, най-добре е да идентифицирате членовете на семейството, чиято дума се чува, и да получите тяхната подкрепа. Често (но не винаги) това са възрастните жени.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 2А: „МАЙКА МИ НЕ Е ТАКАВА” (НИКОЛА)

„МАЙКА МИ НЕ Е”

Представих на Кемал (човек на средна възраст, женен, управляващ павилион) нашите изводи за уважението към свекървата. Той отговори емоционално: „Виж сега, така говорят хората! Обаче моята майка например, не е така. Тя живее на седмия етаж, посочва той към блока зад нас, аз на четвъртия. Ние отделни апартаменти имаме. Тя никога няма да ни каже нещо. Майка ми никога няма да идва да казва на жена ми какво да прави. Да, тя идва всяка сутрин, прием кафе, помага цял ден на жена ми. Но да ѝ дава заповеди или такова нещо – няма! Да ѝ каже, ела ми изчисти апартамента – не! Други има, така правят. Има такива, дето са много нахални! Такива... бабички да ги кажем – дето постоянно ти се мотаят – „това защо”, „онова така направи”.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 2Б: ДА СЕ ЧУВСТВАШ ОТГОВОРЕН "ЗА ДЕЦАТА" (ГЕНИКА)

ГРИЖА "ЗА ДЕЦАТА"

Гюргена (жена на средна възраст, омъжена, пенсионерка) казва за „децата си“: „Без мен са за никъде!”. Това че Гюргена нарича синовете, дъщерите, снахите и внуците си с колективното наименование „децата ми“, е показателно за ролята и отговорностите на възрастните жени.

Въпреки че има сериозни здравословни проблеми, тя отказва да отиде на лекар (и вероятно да влезе в болница), защото това би означавало да остави „децата” сами в особено труден момент. По времето, когато разговаряхме с нея, домът им точно беше съборен от общината. Тя настоя, че не може да отиде в болница, за да не говорят после хората, че тя е виновна за всичко – че ги е оставила така. Показателно е, че дори в такъв драматичен момент, бидейки тежко болна и със съборена къща, най-важният фактор, с който Гюргена се съобразяваше, беше общественото мнение (Тема IV. Бележка 3: Важността на „общественото мнение“ на съседи и роднини).

Гюргена не работеше и съпругът ѝ осигуряваше парите за семейството. Въпреки това, във времето, което прекарах с тях, ясно си личеше, че тя заема висока позиция в семейната йерархия. Тя вземаше решения за общите действия наравно със съпруга си и беше уважавана от всички. Освен това, разполагаше с пари, които да дава на децата, когато поискат за нещо.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 2В: ДОБРИ И ЗЛИ СВЕКЪРВИ (ГЕНИКА)

ДОБРО И ЗЛО

Бележка 3: Процфтяването на традиционното семейство

ТРАДИЦИОННО СЕМЕЙСТВО

СЕМЕЙСТВО 10, МЛАДЕЖ 6

Въпреки че има най-различни ситуации в различните семейства, като цяло, младите двойки се подчиняват на установената традиция на попечителство от страна на родителите (Бележка 1: Свекървата). Редица фактори, биха могли да допринасят за тяхното послушание (Бележка 4: В семейството подчинението е важно): по отношение на парите, в трудни времена те може да са зависими от финансовата помощ и цялостната подкрепа на майката (свекървата), а трудни времена винаги се очакват в квартала. Културен фактор е, че подрастващите тук са възпитавани силно да уважават семейството и по-възрастните. Един социален фактор е натискът, упражняван от очакванията на всички важни хора около тях – т.е. „общественото мнение“ (Тема IV. Бележка 3: Важността на „общественото мнение“ на съседни и роднини). Социалните фактори са най-задължаващи: на практика те изграждат идентичността на индивида чрез ежедневното оглеждане на собствената личност в очите на околните.

Двойките, които искат да водят по-самостоятелен живот, се стараят да се установят в отделен дом, но дори и той е наблизо. (Бележка 5: Семейството трябва да живее наблизо). Ако заминат да работят в чужбина, интензивната комуникация по интернет или със смартфон позволява взаимоотношенията да продължат да бъдат близки.

Бележка 4: Семейното подчинение е важно

СЕМЕЙНО ПОДЧИНЕНИЕ

СЕМЕЙСТВО 10, ЖЕНА 7

Счита се за важно младите хора, като цяло, и по-специално дъщерите и снахите, да се подчиняват на поколението на родителите си. "Слуша ме" е важна похвала за младите или за член на семейството от женски пол.

Разширеното семейство е съпътствано от сложна динамика на взаимоотношения, случки и нужди, която е приоритетен фокус за повечето от членовете му. Семейството е водещата структура организираща живота на хората тук, както и водещият социален и икономически защитен механизъм. Така, често те са по-склонни да направят компромис с други задължения пред изискванията на семейството, например задълженията към работодателя, училището или други институции.

Съвет при работа: Тъй като дейностите, които са важни за вас, едва ли ще бъдат сред приоритетите на местните хора, ще отчетете значителен брой отпаднали участници. Към икономическата нестабилност на живота тук се прибавя и високата конкуренция от роднини. Трябва да вземете под внимание, че ще бъдете в контакт с хора, които споделят всичките си ресурси в мрежата на семейството. Тя ги прави достъпни или не. Те може да имат непредвидимо задължение, което да ги накара без да ви предупредят да изоставят това, което правите заедно дори ако те го оценяват и му се наслаждават.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 4А: ПЕТЯ ПРАВИ МНОГО НЕЩА ЗА СЕМЕЙСТВОТО

ПЕТЯ ИМА ЗАДЪЛЖЕНИЯ

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 4Б: РАЗГОВОРИ ЗА СЕМЕЙНИТЕ ОТНОШЕНИЯ (ГЕНИКА)

РАЗГОВОРИ ЗА БЛИЗКИТЕ

Разговарям с Албена (жена на средна възраст, омъжена, работи на заплата), която отскоро има чисто нова снаха, на малкия ѝ син. Питам я, добра ли е? „Не я знам още каква е. Слуша ме засега.“

След няколко седмици, по време на друга среща с Албена, по същия начин попитах дали снахите я слушат, дали шетат, помагат? „Да, помагат ми, готвят – каквото им кажа, това правят.“

Съвет при работа: Тази тема за разговор е съвсем обикновена и винаги приветствана. Тя дава възможност на водещата жена да изрази гордостта си от онези качества на своето семейство, които общността цени. Разбира се, тя също така служи и за непрекъснато напомняне на очакванията към всяка една социална роля и позиция в семейството. В тези случаи зададох точно такива въпроси, за да изградя за себе си по-обикновен и близък образ, въпреки че очевидно съм външен човек. Искан да покажа, че това, за което е нормално да се говори и клюкарства в общността, ми е познато и в моя собствен живот и всички ние можем да не се притесняваме за класовите граници. В работата си с местните хора ще ви помогне много, ако покажете, че говорите същия „културен език“, дори ако говорите различни родни езици (в нашия случай български и турски).

Бележка 5: Семейството трябва да живее наблизно

СЕМЕЙСТВОТО НАБЛИЗО

СЕМЕЙСТВО 10, НАХОДЧИВОСТ 6, ПРОСТРАНСТВО 7

Младите двойки обикновено живеят близо до родителите си, дори и да имат възможност да се преместят в нова къща или апартамент. Често за новото семейство се достроява нова стая към дома, който вече е претърпял няколко разширения (Тема IV. Бележка 2: Нарастване на семейството и разширяване на дома). Така, разширеното семейство може да остане заедно; споделянето на ресурсите ще продължи; а възрастните ще могат да държат под око младите и ежедневно да им дават наставления. От младите се очаква да отвръщат за грижите с почит и уважение. (Бележка 4: Подчинението в рамките на семейството е важно).

Дори ако семейството живее в жилищен блок и дострояванията от този вид са невъзможни, нов апартамент или къщичка ще бъдат търсени в същия блок или наблизно. Значението на семейните връзки и ежедневната близост означава също така, че тези, които се напреднат финансово и класово и биха искали да излязат от шумотевицата на квартала, все пак предпочитат да си вземат апартамент в район, който е в непосредствено съседство.

Бележка 6: Контрол на парите в семейството

СЕМЕЙСТВО 10, ЖЕНА 7, БИЗНЕС 10

Противно на очакванията, в много семейства жената е тази, която се разпорежда със семейните доходи и финанси. ...

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 6А: ПЪРВИТЕ 500 ЛВ. НА РЕДЖЕП

500 ЛЕВА

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 6Б: ЖЕНАТА КАТО КОВЧЕЖНИК НА СЕМЕЙСТВОТО

СЕМЕЙНИЯТ КОВЧЕЖНИК

Тема IV. Други

Бележка 1: Почит към по-възрастните на Курбан Байрам

ПО-ВЪЗРАСТНИТЕ НА БАЙРАМ

ТЪРЖЕСТВА 10, СЕМЕЙСТВО 8

Мюсюлманската традиция укрепва важността на възрастовата йерархия. Всяка година на празника Курбан байрам всеки трябва да отдаде почит на по-възрастните си роднини, съседи и приятели. Младите посещават по-възрастните и целуват дясната им ръка и допират челото си до нея. В ден с празнично настроение този ритуал показва и потвърждава добрите чувства между хората. Децата се учат да почитат всички възрастни около себе си, но и хора на средна възраст посещават по-възрастните. Домакини на курбана – традиционното жертвоприношение и празнично консумиране на овен (##) – обикновено са по-възрастните членове на рода.

Съвет при работа: Установихме, че е приемливо приятелят- немюсюлманин да даде и да получи почит с ритуала за целуване на ръка. По този начин той или тя допълнително ще укрепят отношението на добронамереност и приятелство.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 1А: У ЕДНО СЕМЕЙСТВО НА КУРБАН БАЙРАМ (НИКОЛА)

У СЕМЕЙСТВО НА БАЙРАМ

Внуците на моя приятел (мъж на средна възраст, женен, занаятчия) влязоха, радостни от възможността да общуват с възрастните, като им целуват ръка, да получават внимание и обич. Децата се засилиха към мен, но се спряха. Те погледнаха въпросително към дядо си, добре ли е да ми отдадат почит? Той ги насърчи, за тяхна радост. Отвън, съпругата му готвеше, заедно с дъщеря си, сарми от кисело зеле. Попитах защо за празника готвят такова просто ястие, няма ли да правят нещо с овен? Те обясниха, че скоро ще отидат в къщата на майка му и че там ще има заклан овен. Те ще занесат сармите. Там ще се съберат всички деца и внуци на майката и т.н. -- общо около 20 души. „Сега по-младите идват да ни поздравяват, а следобяд ние ще идем да поздравим по-големите. ...Ето, виждаш ли?“, посочи той към една кола, която спря на улицата и от нея излязоха мъж и жена на около 40-45 години, които се насочиха към нас, махайки.

ИСТОРИЯ ОТ ТЕРЕНА 1Б: ШЕГА (НИКОЛА)

ШЕГА

Двама мъже на средна възраст в приповдигнато настроение се втурнаха в работилницата, поздравиха домакина и се смееха. Той беше щастлив да ги види и ми ги представи. -- „Това са моите приятели от времето, когато бях малко момче тук! Играехме по тези улици“. Внезапно започна леко боричкане, те се опитваха да хванат ръката му и да я целунат. Той се дърпаше и се смееше: „Абе, не съм по-стария! Не съм чак толкова стар!“

Съвет при работа: Както всяко друго социално взаимодействие, и ритуалът може да се използва за шега с вашите приятели! Религията и традицията в „Столипиново“ са ежедневна част от живота и поради това не могат да са виноги сериозни и тържествени. Не се притеснявайте да спорите по тях, или дори да ги използвате за майтап.

...

Бележка 2: Нарастване на семейството и разширяване на дома

РАЗШИРЯВАНЕ НА ДОМА

НАХОДЧИВОСТ 10, УСПЕХ 9, СЕМЕЙСТВО 8

Инвестирането в разширяване на къщата за следващите поколения е една от основните потребности, която организира семейните доходи (другата е сватбите на синовете и внуците). ...

Бележка 3: Значението на "общественото мнение" на съседите и роднините

МЕСТНОТО ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ

ОБЩНОСТ 10, СЕМЕЙСТВО 7

Гид – кратка основа

Следните страница и половина са модел за това което ще бъде *основният текст* на guida. Те покриват системата от бележки в този документ (само онези със текстово съдържание), като редът им по-горе беше синхронизиран да съответства на линейната подредба тук. Всяка note е синтезирана в до две изречения, между квадратните скоби по-долу. Така един topic би достигнал до страница, страница и нещо.

Важният момент е, че всеки чифт квадратни скоби е линк към съответната пълна бележка. (Тук не съм добавил тази функционалност, само примерно оцветяване.) На практика това е таблицата за съдържание на guida, която обаче може да се чете като самостоятелен текст! Тя ще се появява в началото на guida.

Засега съм сложил посочванията към илюстрациите от терена, както и съветите към активисти, като бележки под линия, за да не накъсват текста. Това форматиране не е финално.

Какво е да си жена в „Столипиново“?

[Повечето хора в „Столипиново“ са на мнение, че мястото на жената е близо до дома ѝ, докато мъжът не трябва да се мотае там. И все пак, разликата в очакванията към двата пола не може да бъде опростена: обикновено жената ходи на работа или ръководи бизнес; тя е тази, която посещава държавни институции; разхожда се за удоволствие с други жени в центъра на Пловдив.]^{23 24} [Контактът на една жена с мъже се смята за опасен, ако може да се случи извън полезрението на общността и ограничаващата заплаха от последващи клюки. Докато по-младите жени трябва да бъдат под наблюдение, по-старите могат да бъдат доста независими.]^{25 26} [Все пак, по времето на социализма това, че жената работи извън семейната структура, се превърна в нещо нормално. В резултат на това, днес може да се наблюдава голямо разнообразие от форми на трудова заетост: както има двойки, в които мъжът не позволява на жена си да работи, така има и много жени, които ръководят малък бизнес в близост до дома си, много работят в общинската почистваща фирма или във фабрики; най-малко приемливата опция е малък частен работодател, при когото никой друг от общността не работи.]^{27 28 29} [Жената се занимава с всичко свързано с домакинството, както и с децата, с поддържането на отношенията със съседите и близките. Тя трябва да се справя с всички отговорности, свързани със семейството и общността, дори и да ходи на работа.]^{30 31} [Жената може, и има огромни отговорности -- например, управлява бюджета на семейството, включително доходите на съпруга си. ... ..] [Въпреки нормите на недоверие, които засягат потенциала на жените да бъдат независими, в „Столипиново“ има много жени, които сами управляват живота си след като по една или друга причина са загубили партньорите си. Такива независими жени обикновено са на средна възраст или по-възрастни.]³²

...

[Наблюдава се леко завръщане към ислямското облекло, най-вече при някои по-млади жени. Жените рядко постят по време на Рамадана, но празничното посещение в центъра на града и джамията там е социално събитие за всички.] ...

[Властта на романтичната любов....]

...

1/2 page more

23 [История от терена: Асиметрията на половете в социалния контрол]

24 [Забележка относно дейностите: Ако във вашия проект желаете да изведете жени извън „Столипиново” или дори само да ги заведете в част от квартала, която обикновено не посещават, вероятно ще се срещнете съпротива. Ако планирате дейности, които да се извършват на местно ниво, директно в общността, вероятно ще постигнете много по-голяма аудитория, участие и въздействие.]

25 [История от терена: Окото на близката общност]

26 [Забележка относно дейностите: Българите и чужденците не са подчинени на нормите на поведение на половете. Можете свободно да говорите и на двата пола, но ако и двамата присъстват, може да се наложи да уважавате йерархията.]

27 [История от терена: Бедните мъже не позволяват на съпругите си да работят]

28 История от терена: Към фабриката с приятел]

29 [История от терена: Чистачка – да, сервитьорка – не]

30 [История от терена: Мъжът "не може едни яйца да си изпържи сам"]

31 [История от терена: Случаят на семействата, съставени само от жени]

32 [История от терена: Животът на една независима жена]

Как би изглеждало идеалното семейство от „Столипиново”?

[По-възрастната жена – майката, или по-често свекървата – се счита за домакинята на домакинството и се ползва с голямо уважение. Задължение на свекървата е да образова младото момиче, което е дошло в семейството, за това, с което трябва да допринесе за новия колективен живот, към който се присъединява.]³³

34 35 [Като цяло, младите двойки се подчиняват на установената традиция на попечителство от страна на родителите. Съществуват редица фактори за това: винаги се очакват трудни времена и тогава семейството ще разчита на взаимна финансова подкрепа; децата се възпитават силно да уважават по-възрастните от тях; най-същественото е натискът от очакванията на общността.] [Сложната динамика на отношенията, потребностите и събитията в разширеното семейство е приоритет за повечето от членовете му. Това е основната организационна структура на живота на хората тук.]^{36 37 38} [Младата двойка обикновено живее близо до родителите си, дори ако има възможност да се премести в нова къща или апартамент. Често нова стая за новото семейство се добавя към къща, която вече е била няколкократно разширявана.]

...

[Противно на очакванията ни, в много семейства съпругата разполага със семейните доходи и финансови ресурси. ...]^{39 40}

...

2/3 page more.

Колко важни са празненствата?

...

[Мюсюлманската традиция засилва значението на възрастовата йерархия. Всяка година по време на празника Курбан Байрам всеки трябва да отдаде почит на по-възрастните роднини, съседи и приятели.]41 42 43

33 Забележка относно дейностите: Когато се стремите към сътрудничество с местните жители, най-добре би било да идентифицирате членовете на семейството, чиято дума се чува, за да получите тяхната добра воля и подкрепа.

34 [История от терена: Да се чувстваш отговорен „за децата“]

35 [История от терена : Добри и зли свекърви]

36 Забележка относно дейностите: Трябва да имате предвид, че ще общувате с хора, които споделят всичките си ресурси в семейна мрежа, което прави времето и задълженията им доста непредсказуеми.

37 [История от терена: Петя прави много неща за семейството.]

38 [История от терена: Разговори за добрите семейни отношения.] За дейностите: В работата ви с местните хора ще ви помогне много, ако покажете, че говорите един и същ „културен език“, дори ако говорите различни родни езици.

39 [История от терена: Първите 500 лв. на Реджеб]

40 [История от терена: Жената като семейния ковчезник]

41 Забележка относно дейностите: Установихме, че е приемливо за приятел не-мюсюлманин да участва и в ритуалния обмен и да укрепи взаимното уважение.

42 [История от терена: В семейство на Курбан байрам]

43 [История от терена: Шега.] Забележка относно дейностите: Религията и традицията в „Столипиново“ са ежедневна част от живота и поради това не са непременно сериозни и тържествени – можете да се шегувате с тях.